

TÜRK DİPLOMATLARIN BAKIŞ AÇISIYLA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ (1917 – 1925)*

Dr. Öğr. Üyesi Evren Küçük

Kastamonu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0003-0904-2453

Dr. Öğr. Üyesi Nurgül Bekar

Kastamonu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0002-6267-0160

Öz

Rus Bolşevik Devrimi, I. Dünya Savaşı'nın kaderini belirleyen etkenlerden biri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin oluşmasına yol açan bu devrim, Rus İmparatorluğu'nun izlediği iç ve dış politikayı radikal anlamda değiştirmiş, bölge jeopolitiği açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu otoritesinden ayrı olarak emperyalist güçlere karşı ulusal kurtuluş mücadelesini başlatan Ankara Hükümeti ise "Misak-ı Milli" programı çerçevesinde hareket etmiştir. Bu bağlamda ortak düşman olarak algılanan İtilaf devletlerine karşı verilen varoluş mücadelesi Türk-Rus işbirliğini gündeme getirmiştir.

Bu çalışmadaki amaç 1917-1925 yılları arasında SSCB-Türkiye ilişkilerinin başlangıç dönemini ve her iki ülke açısından yarattığı etkileri Türk diplomatların perspektifinden değerlendirmektir. Çalışmada, 1917-1925 yılları arasında Türk-Rus ilişkilerinin seyri ve Türk diplomatların Bolşevizm'e bakışı, diplomatların hatıratları ve araştırma eserler ile realizm ve jeopolitik determinist teorilerin ışığında içerik analizi metoduyla değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Ankara, Diplomat, Lenin, Moskova, SSCB

*Turkish-Soviet Relations From the Point of View of Turkish Diplomats
(1917-1925)*

Abstract

The Russian Bolshevick Revolution was one of the factors determining the fate of World War I. This revolution, which led to the formation of the Soviet Union, radically altered the internal and external politics of the Russian Empire and initiated a new era in terms of regional geopolitics. In the same period, apart from the authority of the Ottoman Empire, the government of Ankara, which initiated the national liberation struggle against the imperialist powers, was acting within the framework of the "National Pact." In this context, the struggle for existence against the entente states that were perceived as a common enemy brought Turkish-Russian cooperation to the agenda.

The purpose of this study is to evaluate the initial period of the relations between the USSR and Turkey in the period of 1917-1925 from the perspective of Turkish diplomats. In this study, the course of Turkish-Russian relations under the leadership of M. Kemal and Lenin between 1917-1925 and the attitude of the Turkish diplomats towards Bolshevism will be evaluated by content analysis method in light of memories of diplomats, archive documents, realism and geopolitical determinist theories.

Keywords: Ankara, Diplomat, Lenin, Moscow, USSR

* Makale geliş tarihi: 27.10.2017
Makale kabul tarihi: 13.04.2018

Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1925)*

Giriş

Türk-Rus ilişkileri başlangıcından bu yana Türk dış politikasının önemli parametrelerinden birini oluşturmuştur. Gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti için Rusların söyledikleri ve yaptıkları her zaman büyük öneme sahiptir. Nitekim Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Sovyetler Birliği'nin kurulması, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasında anahtar bir rol oynamıştır. I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına denk gelen dönemdeki bu stratejik yakınlaşma ve zoraki işbirliği, iki yeni ülkenin kendisini Batı'ya kabul ettirmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla 1917-25 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği, dış politikalarında birbirini gözeten politikalar yürütmüşlerdir.

Dış politikanın yürütülmesindeki en önemli araç olan diplomaside aktif rol alan diplomatlar, uluslararası anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözüme kavuşturmakla görevlidir. Dış politika satranç oyunundan farksızdır, hem strateji hem de taktik gerektirmektedir (Kamel, 2014: 14). Bu oyunun temel aktörlerinden olan diplomatlar, temsil ettikleri ülkenin çıkarlarını diplomasi yöntemiyle en iyi şekilde müdafaa etmekle mükelleftir. Ülkesinin çıkarlarını ön planda tutarak girişimlerde bulunmak ve menfaatler doğrultusunda müzakereleri yürütmek diplomatların görevidir. Diplomatların dış politikadaki rolleri, olaydan olaya ve kişiden kişiye değişiklikler gösterebilmektedir. Türk diplomatlar da hatıralarında söz konusu durumla ilgili birbirinden farklı açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin diplomat Ercüment Yavuzalp'a göre "*Diplomatın görevi, olayları dikkatli izlemek, kararı verecek sorumlulara veri ve bilgileri hazırlamak, önerilerini sunmaktır. Kararı vermek Dışişleri Bakanı ve Hükümete aittir.*" Ayrıca dış politikayı yürütecek olan kişinin meslekten diplomat olup

* Bu çalışma 16-17 Ekim 2017 tarihlerinde "Ekim Devrimi'nin 100. Yılı: Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş, Uluslararası Sistem" adlı kongrede bildiri olarak sunulmuştur. Genişletilerek makale haline getirilmiştir.

olmamasının önemli olmadığına asıl bakılması gereken şartın liyakat olduğuna dikkat çekmiştir (Yavuzalp, 1998:23).

Osmanlı Devleti'nin Sovyetler nezdindeki ilk ve son büyükelçisi olan Galip Kemali (Söylemezoğlu) de diplomatların riayet etmeleri gereken düsturlar olduğunu ve bunları yerine getirmek için çeşitli vasıflara sahip olunması gerektiğini belirtmektedir (Söylemezoğlu, 1950a:318). Galip Kemali Bey, meslektaşlarında bulunması gereken özelliklere dikkat çekerek diplomasinin yürütülmesinde bilginin önemini ön plana çıkarmıştır.

Dış politikanın yürütülmesinde diplomatların rollerinin çok da abartılmaması gerektiğini onların birer “piyade”den ibaret olduğunu ifade eden Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey de diğer meslektaşlarına nazaran eleştirmeyi tercih etmiştir. “*Ben (diplomat), politikanın satranç tahtası üstünde sadece bir “piyade” idim. Ne mat edilmeye değerdim, ne de başlıca bir rolüm olabilirdi. Onun içindir ki, hünerli satranç ustası beni bir ileri sürdü, bir geri çekti ve sonunda karşımdaki file esir vermekte hiçbir zarar görmedi*” (Karaosmanoğlu, 1967: 28) ifadeleriyle dış politikanın yürütülmesinde hükümetlerin ve bakanların etkin rol oynadığını, diplomatların sadece birer piyondan ibaret olduğunu kendi deneyimlerinden çıkarsama yapmıştır. Devamında diplomatları adeta bir “robot”a benzeterek şahsi duygularının ve hareketlerinin olamayacağını iddia etmektedir (Karaosmanoğlu, 1967: 34-35). Yakup Kadri'nin belirttiği hususları tüm diplomatlar için söylemek oldukça güçtür. Nitekim hep başkalarının döktüğü kalıplar içinde ezilip büzülmeyen, zaman zaman dışışleri ve hükümet başkanlarına dahi hatalı olduklarını ifade eden diplomatlar da olmuştur (Eralp, 2017).

Gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti bulunduğu konum itibarıyla ve uluslararası ilişkilerdeki etkinliği hasebiyle dışışleri, personel seçimine büyük önem vermiştir. Türk dış politikasında özel bir ağırlığa sahip olan devletlerin nezdinde de deneyimli diplomatlarını görevlendirmiştir. Türk Hariciyesi için her zaman büyük bir önem taşıdığından Moskova'ya da tecrübeli diplomatlar gönderilmiştir.

17.Yüzyıldan itibaren artan Türk-Rus ilişkileri beraberinde yoğun bir diplomasiyi de gerektirmiştir. Osmanlı'nın yıkılması, Türklerin Kurtuluş Savaşı, TBMM Hükümeti ve Cumhuriyetin ilanı olaylarını içeren 1917-25 yılları arası dönem gerek Sovyet tarafı gerekse Türk tarafı için ayrı bir önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Sovyet Rusya'nın aynı bölgede yürüttükleri var olma mücadelesi dış politikanın belirlenmesinde coğrafyanın önemine işaret etmektedir. Bu çerçevede Türk diplomatların gözlem, görüş ve çabaları da ilişkilerde yönlendirici olmuştur.

1. İlişkilerin Teorik Çerçevesi: Realizm ve Jeopolitik Determinist Teori

Dış politikaların şekillenmesinde devletlerin sahip oldukları iklim ve coğrafyalar, her zaman önemli bir rol oynamıştır. Realizmin en temel kavramlarından biri olan “ulusal güç”, askeri güç, nüfus, ekonomi gibi öğelerin yanı sıra coğrafyayı da içermektedir. Realist okul mensuplarından Hans Morgenthau ve Joseph Frankel, ulusal gücün öğelerini ele alırken coğrafyanın bir ülkenin dış politikasının belirlenmesinde önemli bir yeri olduğuna değinmektedirler (Arı, 2016: 217). Buna göre dış politika planlanırken, coğrafyanın getirdiği avantaj ve dezavantajların değerlendirilmesi, sahip olunan imkânlar (toprak büyüklüğü, doğal kaynaklar, iklim şartları vs.) ve komşu olduğunuz ülkeler düşünülerek hareket edilmesi ulusal gücün korunmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla çevresel faktörler devletin siyasal davranışını belirlemede önemli bir yer tutacaktır.

Jeopolitik determinizm dış politika davranışlarını belirlemeye yönelik empirik araştırmalarda çevresel koşulları ve coğrafyayı temel veri olarak alırken bu okulun önde gelen düşünürlerinden Alfred Thayer Mahan ve Sir Harford Mackinder, jeopolitik çevrenin siyasal davranış üzerindeki etkisini “deterministik” bir yaklaşımla ele alarak, coğrafya ile dış politika arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurmaktadır (Arı, 2016: 220). Küreselleşme ve teknolojik değişimin çok hızlı olduğu günümüzde, coğrafyanın ulusal güç içindeki ağırlığının azaldığı yönünde eleştiriler olsa da devletlerin sahip oldukları şartları gözetmeden dış politika üretmeleri mümkün değildir.

Türk Dış Politikasında coğrafya her zaman önemli bir yer tutmuştur. Üç kıtaya egemen olan Osmanlı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti dış politika stratejilerini oluştururken çevre, iklim, doğal kaynaklar ve komşularını göz önünde bulundurmıştır. Türkiye'nin jeo-stratejik değerinin açıklanmasında hangi ülkelere komşu olduğu, belirleyici etmenlerden biridir. Bu bağlamda, Türklerle Rusların aynı bölgede ulusal güç iddialarında bulunmaları sahip oldukları coğrafyadan kaynaklanmaktadır. Türk-Rus İlişkileri coğrafyanın dış politikanın tayin ve tespitinde önemli faktör teşkil ettiğini gösteren örneklerden biridir (Kamel, 2014: 14). Ekonomik ve askeri açıdan sıcak denizlere inme politikası Ruslar için öncelikli olmuştur. Ruslar ancak bu sayede uluslararası politikada lider bir konum edineceklerini düşünmüşlerdir (Yüceer, 1997:1). Bu durum Türklerle ilişkilerinin ve verilen jeopolitik mücadelenin seyrini tayin eden önemli unsurdur.

Rusların işgal ettiği doğu illerinin Ekim 1917 İhtilali ile Bolşevikler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne geri verilmesi, askeri teçhizat ve mali konularda yapılan yardım daha sonra açılacak olan TBMM'nin elini Batı'ya karşı

güçlendirmiş ve Doğu cephesinde bir savaş olasılığını ortadan kaldırmıştır. Türk Boğazlarının Sovyetler'in ticaretine açık tutulması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması ise Sovyet Rusya için hayati öneme sahiptir. Tarafların yakınlaşmayı farklı sebeplerle isteseler de, o günün şartlarında işbirliği her biri için bir gereklilikti (Gürsel, 1968:182-183). Bu bağlamda 1917-1925 yılları arasındaki ilişkilerde her iki taraf birbiri için “zoraki” olarak vazgeçilmez bir stratejik destek yaratmıştır.

TBMM'nin açılmasıyla Türkiye'nin dış politikasını belirleyen en öncelikli unsur, Misak-ı Milli sınırları içerisinde bağımsızlığını kazanarak, bunu sürdürmek amacıyla güvenliğini sağlamaktı. Bu kapsamda Türkiye, sahip olduğu coğrafya nedeniyle dünya politikasında lider olmak isteyen devletlerin ilgisini çekmiştir (Yüceer, 1997:8). Türkiye'nin ticaret ve enerji ulaşımındaki anahtar rolü, Sovyetlerin ekonomik ve güvenlik çıkarlarının gerçekleşmesinde hesaplanması gereken bir faktör olmuştur. Dolayısıyla incelemeye konu olan dönemde her iki devlet, günün koşullarının yanı sıra sahip oldukları coğrafya sayesinde ortak çıkarları için bir işbirliği sağlayabilmişlerdir.

2. Türk Diplomatların Bolşevik İhtilali'ne Bakışı

I. Dünya Savaşı, diğer devlet ve milletleri olumsuz bir şekilde etkilediği gibi Rus devletinin ve toplumunun da sırtına öyle bir yük bindirmişti ki her iki unsur dayanamamıştı. Bu da Sovyetler Birliği'nin ortaya çıkmasına sağlayacak olan altı yıllık bir savaş ve kaos ortamını doğurmuştu (Bushkovitch, 2016:290). Rusya'daki kaos ortamını bizzat yerinde gören Türk diplomatlar; Bolşevik ihtilali ile birlikte bir iç savaşın yaşandığı, can güvenliğinin olmadığı, insanların açlıktan öldüğü, asayişin olmadığı bir ortamı tasvir etmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'da gerçekleşen her önemli olay “komşusu ve düşmanı” Osmanlı Devleti'ni ister istemez ilgilendirmekteydi. Osmanlı Devleti de çeşitli kanallardan istihbarat bilgileri toplamaktaydı. Bu kanallardan biri de savaşta tarafsız olan İsveç idi. Başkent Stockholm'de Türk Elçiliği, tarafsız ülke vatandaşlarından ve görevlilerden Rusya'da gerçekleşen olayların istihbarat bilgilerini toplamaktan geri durmamıştı. Ancak bu bilgiler her zaman çok isabetli olmuyordu. Sefir Cevad Bey, 27 Ocak 1917 tarihli, yani İhtilal'den beş hafta önceki bir yazısında, Merkez'e şu satırları gönderiyordu (Kurat, 1990:317-318): “Rusya'da dahili buhran hüküm sürmekle beraber, durum, dahili bir isyan olmayacağı merkezindedir. Çünkü... Çar ve hükümeti müstebidesi ve ordusu ve Duma'daki muvafık ve muhalif fırkalar da harbe devam etmek azmindedirler. Binaberin kat'ı bir hezimet askeriye gibi fevkalade bir hal vuku bulmadıkça, Rusya'daki istibdat ve hürriyetin bugünkü mücadelesinden komşu düşmanımızın an karib mütteliklerini terk etmesi ihtimali bulunduğu neticesini

çıkarmak hata olur". Gelen bilgilerin yanıltıcı olmasındaki en önemli sebep, Rusya'da gerçekleşecek ihtilalin hiçbir devlet tarafından öngörülememesiydi.

Bolşevik İhtilali'nin gerçekleştiğini Osmanlı Hariciyesi, Stockholm'deki Elçiliği sayesinde öğrenmişti. Stockholm Maslahatgüzarı Esat Cemal (Paker) Bey, Petersburg'tan dönen İsveç Kızılhaç Cemiyeti Başkanı bir generalden, Rusya'da kargaşalığın son hadde vardığını, Rus ordularının perişan bir duruma düştüklerini, Duma'nın önemli devrimci isimlerinden Aleksandr Kerenski Hükümeti'nin iktidara gelmesinin bir saat meselesi olduğunu öğrenmişti. Haber derhal şifreli telgrafla Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş böylece Rusya'da Bolşeviklik devriminin başlayacağını ilk olarak Osmanlı Hükümeti'ne Esat Cemal Bey haber vermişti. Nitekim bir hafta sonra haberin doğruluğu teyit edilmişti. Brest-Litovsk Antlaşması'na yol açan bu haber Hariciye Nezareti'nce de takdir edilmişti (Paker, 2001:106). Rusya, Müttefik Devletler ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasıyla Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı İmparatorluğu'na geri vermiştir.

Brest-Litovsk Antlaşması'nın hükümlerini yerine getirmek için Osmanlı Devleti, Sovyetlere Büyükelçi olarak Galip Kemali (Söylemezoğlu) Beyi görevlendirmişti. Rusya'da rejimin daha oturmadığı ve iç savaşın devam ettiği sırada göreve başlayan Galip Kemali Bey, Bolşeviklerin iktidar mücadelesini ve asayişsizliği oldukça detaylı anlatmaktadır. Devamında kaldığı otel etrafında her gün olayların vukuu bulduğunu, asayişin sağlanmasında hükümetin yetersiz kaldığını belirtmektedir. Daha önce 30 rubleye yakın maaş alan askerlerin günde 15 ruble alabildiklerini, insanların ölüm-kalım savaşı içinde birbirlerinin kanlarını dökmekten çekinmediklerini ifade etmektedir. Bolşeviklerin tek başarılı oldukları alan: *"muhtariyet idarelerini birer birer tanıdıkları eski Rusya eyaletlerinde prensiplerini büyük maharetle ahali tabakalarına nüfus ettirerek, yine idareyi ellerine geçirmekte ve bunun için icap ederse her türlü zor ve şiddete başvurmakta tereddüt etmemekte gösterdikleri azimdir"* (Söylemezoğlu, 1957:221). İktidara gelebilmek için Bolşeviklerin her türlü misillemeye başvurmaktan çekinmedikleri olaylarla tasvir edilmektedir.

Kötü olan Rus ekonomisi iç savaşla birlikte daha da kötüye gitmiş ve dengelerin alt üst olmasına sebebiyet vermişti. Lenin de Parlamento'da bu duruma dikkat çekerek devletin 3 milyar geliri olduğunu fakat giderlerinin 28 milyar olduğunu dile getirmişti. Galip Kemali Bey *"Bolşevik yöneticiler kolaylıkla hükümeti ele geçirmiş olmak neşesiyle cidden sarhoş olarak hayalperestliklerinin durmadan doğurduğu birtakım ahkâmı tereddütsüz tatbiki koyulmuşlar"* ifadeleriyle Rusların gafil olduğunu ve bunun da Rusya'da yeni devrimlere ve muhtemelen *"idare-i hükümdarane"*ye yol açacağını kesin cümlelerle açıklamaktadır. Ona göre Rusya'da gerçekleşecek *"fetret ve dağılma"* Türkiye için olumlu sonuçlara yol açacaktır. İç savaş devam ettiği sırada Rusların

bir an önce barış ve ekmek istediklerinde diplomatlar hemfikirdir, fakat genel beklenti Rusya’da eskiden olduğu gibi yine bir hükümdarın başa geçmesidir (Söylemezoğlu,1950:470,483).

Rusya’daki kargaşayı TBMM Hükümeti’nin Moskova’daki ilk resmi büyükelçisi Ali Fuat Paşa şu cümlelerle ifade etmektedir: “*Rusya fevkalade bir devir içinde yaşıyordu. Bu memlekette yaşayanlar, kolaylıkla tevkif olunabilir, zindana atılabilirdi. Suç tebeyyün etmemiş olsa bile sırf şüphe üzerine uzun zaman mevkuf (tutuklu) kalanlar çok olurdu. İsnat olunan cürümlerle alakası olmadığına ispatı da çok zaman maznuna (sanık) düşerdi.*” I. Dünya Savaşı sırasında esir düşen Türk esirlerin durumuna da değinen Ali Fuat, esirlerin Rusça bilmemeleri yüzünden durumlarının gittikçe kötüye gittiğini anlatmaktadır (Cebesoy, 1982:276). Çarlık Rusya’sının yıkılması ile devlet kurumların işleyişi ve hukuk düzeni de tamamen ortadan kalkmış, bu da beraberinde bir terör ortamının doğmasına yol açmıştı.

TBMM adına Bolşeviklerle müzakere etmek için Rusya’ya giden dönemin İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey bizzat yaşadığı açlığın had safhaya vardığını eşine yazdığı bir mektupta “*Moskova’da biz adeta aç yaşıyorduk... Cici Nazlım (eşi) açlık canıma tak demeye başladı. Bir günlük yemeğimiz şu: sabahleyin saat 10’da çay, tereyağı, gravyer cinsinden bir peynir, azıcık kara ekmek. Ben bunlardan yalnız çay içiyorum. Saat 4’te sade suya bir çorba, bir küçük et, yanında darı pilavı, etin ne eti olduğu belli değil, yenilmiyor. Darı tuhaf bir şey, pişmeleri çok fena... Akşam saat 10’da çorbasız et, darı pilavı. O kadar. Yemekler gayet az ve fena, ticaret yasak. Her yer kapalı. Lokantadan yemek çarşıdan bir şey almak mümkün değil. Hâsılı açlığa idman ediyor ve yavaş yavaş kuvvetten düşüyorum*” sözleriyle anlatıyordu. Ayrıca Moskova’da kalacak yer sıkıntısı olduğunu, değil bir vagon, bir kompartıman hatta tek yatak bile bulunmadığını da ekliyordu (Tengirşek,1981:148-149,152).

Ali Fuat Paşaya göre “*Rusya’nın dâhilindeki halkın pek mühim bir ekseriyeti komünizm esaslarını hazmedememişti. Komünizme inananların sayısı ise yüzde beşi geçmediği çeşitli kaynaklardan alınan haberlerden anlaşılıyordu. Rus köylüsü hakiki muhalefeti ancak ekmeği elinden alınacağı zaman göstermişti*” (Cebesoy, 1982:10,11). Rusya’da devrimin gerçekleşmesinde iktisadi, siyasi ve kültürel faktörler rol oynamış fakat iktisadi sebeplerden kaynaklanan sosyal adaletsizlik ciddi bir kırılmaya neden olmuştu. Bu durum Rus halkının Lenin öncülüğünde komünizme yönelmesine yol açmıştı.

Bolşevikler iktidara geldikten sonra Rusya’daki ekonomik krize rağmen iktidarlarını güçlendirmek için propagandaya büyük önem vermişti. Bolşeviklerin propaganda siyasetleri her sahada etkili olmuştu. Çünkü Bolşevikler, bol miktardaki altın ve mücevheratı propagandacılarından

esirgememişti. “*Bu vaziyet iş işten geçtikten sonra anlaşılmıştı*” (Cebesoy, 1982: 12).

Bolşevikler de Rusya’daki ekonomik sıkıntının farkında olduklarından sorunlara bir çözüm bulmaya çalışıyorlardı. I. Dünya Savaşı ve İç savaş, Rusya’daki kaynakların tükenmesine yol açtığı gibi ticaret ve ulaşımı da olumsuz etkilemişti. Bürokraside de liyakat esası terk edilmiş, ideoloji ön plana çıkartılmıştı. “*Bu hal bir taraftan amele ve çiftçilerin memnuniyetsizliğini diğer taraftan şimendifer memurları arasında geniş ölçüde vurgunculuk ve suiistimal doğurmuştur*” (Cebesoy, 1982: 13). Ulaşımın ve güvenliğin sağlanamaması ticareti olumsuz etkilediği gibi Rusya’nın daha da içine kapalı bir hal almasına yol açmıştı.

Devrimin gerçekleşmesinden sonra TBMM Hükümeti, Rusya’da ideolojik akımlardan ziyade siyasi ve ekonomik konulara öncelik vermeyi tercih etmişti. Fakat Ali Fuat Paşa’ya göre “... *O zaman Ankara resmi mehafili Sovyetlerin iç yüzüne tam anlamıyla vakıf değillerdi.*” Savaştan sonra İtilaf devletlerinin işgalleri karşısında Türkler, ister istemez Rusya’nın durumunu hoş görmek istemişler ve Bolşeviklerle hakiki dost olmaya çalışmışlardı, zira onların yardımlarına fazlasıyla ihtiyaç duyulmaktaydı (Cebesoy, 1982: 15-16).

Rusya’daki devrimden sonra Bolşevikler, rejimin yaşayabilmesi için eski Çarlık sınırları içindeki çeşitli milletleri önce bağımsızlık veya muhtariyet vererek kendi taraflarına çekmek istemişti. Devrimden sonra bağımsız veya otonom olan milletler kısa bir süre sonra Sovyetlerin idaresine geçmek durumunda kalmıştı. Ali Fuat Paşa da “*Rus Bolşevikleri, vaktiyle istiklal veyahut muhtariyet verdikleri milletlerin elinden bu haklarını (bağımsızlıklarını) almışlardı. Bu milletler, Moskova’ya çeşitli tarz ve şekillerde bağlanmışlardı*” (Cebesoy, 1982:252) sözleriyle duruma dikkat çekerek, merkezileşmeye doğru gidildiğine atıfta bulunmaktadır.

Bolşevikler bir taraftan askeri güç kullanarak eski Çarlık sınırlarına ve ötesine ulaşmaya diğer taraftan da dış politikada kendilerine özgü bir yaklaşım sergilemeye çalışmıştı. Moskova’da Ankara Hükümeti’ni temsil eden Büyükelçi Ali Fuat Paşa Bolşeviklerin uluslararası ilişkileri ve hukuku nasıl algıladıklarını veya nasıl algılamak istediklerini şu şekilde özetlemektedir: “*Sovyet Rusya idaresini ve siyasetini yakından tanıdıkça, onların çok geniş bir emniyetsizlik ve tereddüt içerisinde yaşadıklarını, milletlerarası hiçbir vesikaya inanmak istemediklerini daha iyi anlıyordum. Ruslar, dış siyasetlerinde bazen resmi vesika, söz ve hatta imzaya bile layık olduğu kıymeti vermemişlerdi. Daha doğrusu vermek istememişlerdi. Buna müteaddit defalar şahit olmuştum. İtimatsızlık Sovyet siyasetinin hem hareket başlangıcı ve hem de hareket sonu olmuştu*” (Cebesoy, 1982:261).

Sovyetler, iktidara geldikten sonra toplumsal ve iktisadi bakımdan kendi otoritelerini kurabilmek için kitleleri (özellikle işçi ve köylüyü) memnun etmeye çalışmıştı. Fakat “*ananesine çok bağlı olan Rus milleti*” dıştan ve içten gelen propagandalara kapılıp yeni rejime direnmişti. Bunun üzerine Sovyetler bir taraftan parti teşkilatını kuvvetlendirmek ve genişletmek, diğer taraftan da rejimin Rusya içinde güçlenebilmesi için tehditlerle başa çıkabilmek amacıyla Aralık 1917’de ÇEKA’yı, yani Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu’nu kurmuştu. Bu örgüt güvenlikle ilgili polis işlevlerini, bir nevi siyasi orduyla birleştirmişti. ÇEKA’nın faaliyetlerine maruz kalıp Ankara’ya dönmek zorunda kalan Ali Fuat Paşa söz konusu teşkilatı bir terör idaresi olarak tanımlamaktadır. “*Sovyetler, bu yeni teşekküllerle memlekette bir terör idaresi yaratarak duruma hâkim olmaya çalışmışlardı. Bu terör idaresi, Rusya’yı dehşet ve korku salgınına uğratmıştı*” (Bushkovitch, 2016:300; Cebesoy, 1982:312).

Rusya’da iç savaşın etkisiyle Bolşeviklere muhalif olan binlerce insan, İstanbul’a ve diğer şehirlere sığınmıştı. İhtilal sonrası Rusya’da yaşananlara bizzat şahit olan G. Kemali Bey, 1918 yılında İstanbul’da bulunan “Beyaz Rusları” dramatik bir şekilde tasvir etmektedir: “*o tarihte kendi yağı ile ancak kavrulabilen, yabancı işgalinin en acı günlerini yaşayan İstanbul’un necip halkı, bu hazin levha karşısında, asırlardan beri kalbinde yanan haklı bir husumet ve intikam ateşini unutarak o zavallı kurbanlar ile günlük ekmeğini seve seve paylaşmıştı...*” (Söylemezoğlu, 1957b:100). Bu sırada Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi’ni imzalayarak savaştan çekilmiş, ardından da İtilaf Devletleri’nin işgaline maruz kalmıştı. Bu işgal altında adeta esir şehrin sığınmacıları olan Ruslar, Bolşeviklerden kaçarak hayatlarını kurtarmaya çalışmıştı. Söz konusu manzara ve İtilaf devletlerinin propagandaları karşısında Osmanlı diplomatlarının Bolşevizm’e bakışları da “şüpheli” olmuştu. Diğer taraftan Bolşeviklerin emperyalist devletlere adeta savaş açması ve Türk milli mücadelesine olumlu bakması, (özellikle Ankara’daki) Türk diplomatlar nezdinde takdirle karşılanmıştı.

3. Türk-Sovyet İlişkilerinin Başlaması

I. Dünya Savaşı’nda farklı taraflarda yer alan Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya giriştikleri mücadele neticesinde ağır kayıplar vermiş, Osmanlı askerleri doğuda çok sayıda esir ve önemli miktarda toprak kaybı yaşayarak geri çekilmişti. Savaş devam ederken çıkan ihtilal ile Rusya savaştan çekilmek durumunda kalmış, savaşın sonunda da emperyalist devletler Osmanlı topraklarını işgali etmişti. Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle Türk-Rus ilişkileri de yeni bir boyut kazanmış “zoraki” bir Türk-Sovyet dostluğuna dönüşmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin Sovyetler nezdindeki diplomatı Galip Kemali Bey iç savaş devam ettiği sırada itimatnamesini Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri Reisi Yakov Mihayloviç Sverdlov'a sunmuştu. Galip Kemali Bey, tören sırasında Türk-Rus ilişkilerinin dostluğundan bahsedip daha konuşmasını tamamlamadan Sverdlov, söze girerek *“dostluktan bahsediyorsunuz. Fakat ordularınız Kafkasya'da hareketi askeriye icrasında berdevamdır. Bu nasıl iştir? Hükümetinize yazınız da münasebatı dostaneye muhalif bu gibi harekâttan vazgeçsin!”* demişti. G. Kemali yaşadığı bu olay karşısında görüşlerini şöyle ifade etmişti: *“Bir sefirin ilk namesini takdim merasiminde böyle garip muameleye maruz kalması tabii, görülmüş şeylerden değildi. Geldiğimiz merasim, daha doğrusu merasimsizlikle yerimize avdet ettik”* (Söylemezoğlu, 1957b:229). Sverdlov'un elçi kabul töreninde pek de uygun olmayan konuşması aslında Rusya'daki kaosa işaret etmekte ve diplomatik teamüllerin bile ortadan kalktığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin 1918'de Mondros Mütarekesi ile işgale uğraması, Anadolu'da alternatif bir hükümetin ortaya çıkmasını sağlamış, bu durum Osmanlı topraklarında iki ayrı hariciye teşkilatının (Hariciye Nezareti ve Hariciye Vekâleti) ortaya çıkmasına yol açmıştı. Osmanlı Devleti'ni Galip Kemali Bey (1917-1918), TBMM Hükümeti'ni Ali Fuat (Cebesoy) Paşa (1921-1922) temsil etmişti. Sovyet Hükümeti ise 1920'den itibaren İstanbul Hükümeti'nden ziyade Ankara Hükümeti ile ilişki kurmayı tercih etmiş ve Türkiye'nin temsilcisi olarak TBMM'yi görmüştü.

Ukrayna, Kırım, Kafkasya ve Türkistan'da birer bağımsız hükümetin kurulmasının, Türkiye için hayati bir mesele olduğunu belirten G. Kemali Bey, Karadeniz havzasında ortaya çıkan dağınık küçük devletler, Boğazlar ve İstanbul meselesini *“ilelebet”* Türklerin lehine halledeceğini iddia etmişti. Bağımsız bir Ukrayna çıkarsa Karadeniz donanması ona ait olacaktı, fakat ekonomisi söz konusu donanmayı beslemeye yetmeyeceğinden, Osmanlı Hükümeti bu durumdan istifade ederek *“Karadeniz'de kullanmamak şartıyla”* mezkûr donanmanın Osmanlıya satılmasını temin etmeye çalışabilirdi (Söylemezoğlu, 1950a:484-485). G. Kemali Bey'in Karadeniz'de kullanmamak şartını ileri sürmesinin nedeni Rusya'nın ve diğer devletlerin tepkisini minimum seviyede tutmak içindi. Osmanlı donanmasının yetersizliği daha önceki savaşlarda görüldüğü için alınacak olan donanma ile Ege ve Akdeniz'de önemli bir koz elde edilebilirdi.

I. Dünya Savaşı devam ederken Çarlık Rusyası savaştan çekilmiş bu da yeni bir barış antlaşmasına kapı aralamıştı. Brest-Litovsk Barışı, Alman ordusunun harekete geçmesi ve gelen baskılar üzerine imzalanmıştı. Ağır şartları ihtiva eden antlaşma bir yıl bile yaşamamıştı (Söylemezoğlu, 1957b:133). Çünkü

galip olarak barışı imzalayanlar, kısa bir süre sonra yenik duruma düşmüş ve ağır antlaşmalarla savaştan çekilmek durumunda kalmıştı.

Rusya, Brest-Litovsk barışını bir dikta olarak kabul etmiş ve bunu gizlememişti. Kafkas ülkelerinin bağımsızlığını kabul etmeye niyeti olmadığı gibi özellikle Bakü petrollerinden de mahrum kalmak istememişti. Osmanlılar, Nahcivan'a girerlerken hiç sesini çıkarmamışken, Bakü'ye girişlerinde aynı şekilde davranmamıştı. Rusya, zaten dikta saydığı antlaşmayı 13 Kasım 1918'de feshetmişti (Gürün, 2010:5). I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin kendi sorunlarıyla uğraşması, Kafkasya'yı kontrol edecek imkânlardan mahrum olması, Türk topraklarının işgale uğraması, söz konusu coğrafyanın Rusya'nın kontrolüne girmesine neden olmuştu.

Brest-Litovsk Antlaşması feshedildiğinden, Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki barış durumu ortadan kalkmış ve iki ülkenin, üzerinde uydu oldukları bir sınır çizgisi de kalmamıştı (Gürün, 2010:7). Kafkasya'daki devletlerin durumunu ve sınır çizgisini yeni antlaşmalarla belirlemek Ankara ve Moskova Hükümetlerine kalmıştı. İtilaf Devletleri'nin, savaş sırasında imzaladıkları gizli antlaşmaları hayata geçirip Türk egemenliğine son vermek istemesi nedeniyle TBMM Bolşeviklerle ilişki kurmak istemiştir. Ayrıca İtilaf Devletleri, Bolşevik Rusya'ya da karşıydı bu da Ankara ve Moskova hükümetlerinin yakınlaşmasını kolaylaştırmaktaydı. Ali Fuat Paşa da İtilaf devletlerinin politikalarını “*tek kelime ile düşmanca*” olarak değerlendirerek “*aynı safta dövuştüğümüz Almanya antant devletlerinin işgali altına girmiş Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu parçalanarak siyasi sahneden büsbütün çekilmişti. Bu iki eski müttefikimizden herhangi bir yardım beklememize imkân yoktu*” (Cebesoy, 1982:75-76) diyerek Bolşevik Rusya ile yakınlaşmanın mecburiyetten geliştiğini dile getirmektedir.

Sovyetler, Türkiye'ye niçin yardım etsin? Bu sorunun cevabını ise reel politika ve uluslararası ilişkilerdeki güç dengesi ile açıklamak mümkündür. Yardım sebeplerine bakıldığında Ali Fuat Paşa'ya göre Sovyetler Türkiye'nin de yardım ve iştirakini temin ederek, yeni Türkiye'nin yeni fikir hareketlerine de ilgisiz kalmamasını sağlayacaktı. Bir taraftan Bolşevizm fikrinin yayılması ve bunun Türkiye'nin savunma kuvvetlerine zarar vermeden gerçekleşmesi gerekirdi. Diğer taraftan Batılı düşmanları mağlubiyete uğratabilmesi için Türkiye'nin her suretle desteklenmesi neticesinde yeni Türkiye, Bolşevikliğin doğu siyaseti içerisine alınabilecekti. Sovyet Hükümeti'nin çeşitli yollardan Türkiye ile temas araması, Milli Mücadele ile ilgileri bulunmayan kimselerin Ankara namına ve hesabına müzakereye girişmeleri üzerine, bu temasları yalnız bir kanala toplamak, resmi ve yetkili şahsiyetlerle müzakerelerin yapılması ve mümkün olan müsait şartlarla bir antlaşmaya varılması maksadıyla Moskova'ya bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Hariciye Vekili Beki Sami Bey'in başkanlığındaki heyet, İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek), Dr.

Miralay İbrahim Tali (Öngören), Lazistan Mebusu Osman, Erkânı Harbiye Kaymakamı Seyfi (Düzgören) Beylerden oluşmaktaydı. Ankara Hükümeti bu suretle Bolşeviklerle resmi siyasi münasebetlere girmiş bulunuyordu. Heyetin amacı Sovyet Rusya ile bir dostluk antlaşması imzalamak ve Milli Mücadele için ihtiyaç duyulan para ve harp malzemesi yardımını temin etmektir (Cebesoy, 1982: 20-21,77).

Bekir Sami Bey'in 4 Ağustos'ta Karahan ile yapılan görüşmede takdim etmiş olduğu yetki belgelerinden de anlaşılacağı gibi Heyet, sadece yapılacak yardım meselesi için değil, sürekli bir surette anlaşmak niyetiyle Moskova'da bulunuyordu (Tengirşek, 1981:155). Fakat Bolşevik yetkililer gelen bu heyete çok sıcak bakmamış, çeşitli olasılıklar göz önünde bulundurularak yapılan teklife olumlu bakılacağı izlenimi verilmişti.

Türk Milli Mücadelesi başladığında artık Osmanlı Devleti'nin müttefikleri bertaraf edilmiş ve o ülkelerde yer yer işgaller gerçekleştirilmişti. Dönemin İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) böyle bir ortamda Rusya'nın düşmanlık etmeyeceğini umduğunu, tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu için İngiltere ve Rusya'nın rekabet içinde olduğunu, bu durumda Rusya'nın Türkiye'ye karşı nasıl muamele yapacağını öğrenmek için Moskova'ya gittiklerini belirtmektedir. Sovyetlerin niyetini öğrenmek için durumu kendisinin, Heyet-i Vekile arz ettiğini ve teklifinin kabul edilmesi üzerine Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Heyeti'yle gidilmesine karar verildiğini ifade etmektedir. 11 Mayıs 1920 tarihinde Bekir Sami Bey'le beraber Ankara'dan Rusya'ya hareket edilmişti (Tengirşek, 1981:141). Kazım Karabekir Paşa da heyete askeri müşavir olarak Doktor İbrahim Tali ile Seyfi Beyi dâhil etmişti (Tengirşek, 1981:143).

Türk Heyeti, 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varmış fakat tren garına karşılama için resmi ya da gayri resmi hiç kimse gelmemişti. 24 Temmuz'da Hariciye Komiseri (Bakan) Georgiy Çiçerin ile müsteşarı Lev Karahan ile buluşarak müzakerelere geçilmişti. Söze Çiçerin başlayarak Halil Paşa ile evvelce görüştüklerini, kendilerinin isteklerini ve şartlarını onunla Türk hükümetine bildirmiş olduklarını anlattıktan sonra TBMM Hükümeti'nin Fransızlarla bir mütareke yapması nedeniyle endişeye düştüklerini belirtmişti. Devamında İngilizlerle kendileri arasında bir antlaşmaya varırlarsa bunun şartlarını Ankara ile görüşeceklerini, İslam siyasetinin Sovyetlerle belirlenmesinin iyi olacağını, komünizm siyasetine muhalif olan Müslümanların harekâtına mani olmak lazım geldiğini ve bunun çarelerini aramak lüzumunu beyan etmişti. Aynı günün akşamında da Karahan ile görüşülerek Sovyetler ile Türkiye arasındaki yolun açılması görüşülmüştü (Tengirşek, 1981:145-146). Sovyet yetkilileri, Ankara Hükümeti temsilcilerinden önce eski İttihatçılarla (Halil Paşa, Cemal Paşa vs.) görüşerek isteklerini kabul ettirmeye çalışmıştı.

Fakat TBMM Hükümeti söz konusu kişilerin faaliyetini gayri resmi olarak görmüş ve kendi temsilcileri ile görüşmeler yapılmasını istemişti. Sovyetler, Türkiye'nin Bolşevikleşeceği umuduyla, Türkiye aracılığıyla İslam dünyası üzerinde önemli bir prestij yakalamaya çalışmıştı.

4. Sovyetlerin Türkiye Politikası ve TBMM'nin Bolşevizm'e Karşı Hassasiyeti

Bolşeviklerin iktidara gelmesi, Ankara'da TBMM Hükümeti'nin kurulması Türk-Rus ilişkileri için yeni bir sayfanın açılmasını sağlamıştı. Anadolu'da Milli Mücadeleyi başlatan lider kadrosu Ruslara güvenilemeyeceğini, fakat ortak çıkarlarının her iki kesimi de yakınlaştıracığını düşünüyordu. Çünkü hem Bolşevikler hem de Kemalistler emperyalizme karşı savaşıyorlardı. Türk diplomatlar da uluslararası ilişkilerde ebedi dostluk ve düşmanlığın olmayacağından hareketle, Sovyet yönetimini Çarlık yönetimden farklı görmüştü veya farklı görmek istemişti. Nitekim Bolşevik liderleri ziyaret eden Türk diplomatlar oldukça olumlu izlenimlerle (istisnai durumlar söz konusu olsa da) Rusya'dan ayrılmıştı.

Bolşevikler her ne kadar söylemde tarafları eşit olarak gördüklerini iddia etseler de Türk diplomatları bunun hiç de böyle olmadığını fiili olaylarla zamanla bizzat göreceklerdi. Ali Fuat Paşa da Bolşeviklerin çeşitli savları kullanarak bir genişleme siyaseti takip ettiğini ifade etmektedir. Paşaya göre Ruslar müdahale için iki usul takip etmekteydi: Yardım ve davet. Yardım ve müdahaleyi talep eden ülkeler veya Bolşevik taraftarı gruplar, daveti yaparak Bolşeviklerin müdahalesine hukuki bir zemin hazırlamaktaydı. Örneğin Ukraynalıların müracaatı üzerine milli savunma Ruslarla ortak hale gelmişti. Azerbaycan'ın işgalinde ise Azerbaycanlıların talepleri gerekçe olarak gösterilmişti (Cebesoy, 1982: 18-19). Paşa'ya göre Bolşeviklerin çeşitli bahanelerle ülkelere yaptıkları müdahaleler, gayri hukuki bir durumdu. Benzer bir müdahale ile Anadolu'yu da işgal edebileceği endişesi hep var olmuş, nitekim 1921 Antlaşması'nda komünist faaliyetleri engelleyici madde eklenmişti.

Ankara Hükümeti, Bolşevik propaganda ve komünizm ithalatına karşı çok hassas davranmış ve devamlı teyakkuzda kalmıştı. “Zaruret halinde” bazı sosyalist prensiplerinin kabul olunabileceği, fakat benzer toplumsal inkılapların yalnız Türk vatandaşları tarafından ve Türk kanunlarının izin verdiği ölçüde yapılabileceği sezdirilmişti. Her çeşit toplumsal hareketin emperyalizm cephesindeki savunma kuvvetlerinin parçalanmasına ve zayıflamasına yol açacağı düşünülmüştü. Ülke kurtarılmadan fikri tartışmalara girilmek istenilmemişti. Sovyet Rusya Hükümeti de Ankara Hükümeti'nin hassasiyetini

bildiği için durumu anlayışla kabul ettiğini göstermeye çalışmıştı. Ankara'ya gelen istihbarat bilgilerine göre Sovyetlerin göndereceği elçilik heyetinde, Türkiye'nin hassasiyeti göz önünde bulundurularak değişikliğe gidilmişti. Diğer taraftan dünya ihtilali için Türkiye'yi bir sıçrama tahtası olarak düşündükleri, Türkiye'deki merkez teşkilatları aracılığıyla batı dünyasına karşı propaganda yapmak istedikleri bilgilerine de ulaşılmıştı. Ruslar, Türkiye'deki bütün ihtilal çalışmalarının ancak dışa yönelik olacağını ileri sürmüşlerse de bazı olaylar, bunun aksini göstermişti (Cebesoy, 1982:19). Söz konusu olaylar Türkiye'nin daha tedbirli olmasına yol açmıştı. Türk diplomatlara göre de komünist faaliyetler denetim altında tutulmalıydı, aksi takdirde Bolşeviklerin çeşitli bahanelerle Anadolu'yu işgal etme tehlikesi hep mevcut olacaktı.

Komünist faaliyetleri ve Bolşeviklerin iktidar mücadelesini yakından takip eden ve gören Ali Fuat Paşa'ya göre, bir dünya ihtilali söz konusu olduğunda Doğu ve Asya dünyası daima birinci planda idi. Çünkü “nabzına göre şerbet” verilerek her ülke ve toplum için farklı araçlar kullanılmıştı. Örneğin Doğu dünyası için sihirli kelimeler “*emperyalizm ve kapitalizmden istiklal ve hürriyeti kurtarmak*” idi. Bunu gerçekleştirmek için komünizmle çelişen veya bir araya gelmesi pek de mümkün olmayan fikirler bir araya getirilerek komünizm esasları genişletilmişti. Din, hilafet ve komünizm gibi araçlar kullanılmaktan geri durulmamıştı (Cebesoy, 1982: 20). Örneğin Türkiye'de “Kızıl Ordu” kavramı yerine “Yeşil Ordu” kavramı kullanılarak İslami bir hüviyet oluşturulmaya çalışılmıştı. Nitekim yapılan propagandalarda renkler de kullanılmıştı.

Türk diplomatlar, Rusya'daki rejim değişikliğine rağmen Rusların emperyal (genişlemeci) bir politika izlemeye devam ettiğini kısa bir süre sonra yaşanan olaylardan gözlemleyecekti. Benzer şekilde Ankara Hükümeti de her an teyakkuzda kalarak komünizm ithalatına izin vermek istememişti. Çünkü söz konusu ideolojiyi kendi bekası için bir tehdit olarak algılamıştı.

Uluslararası ilişkilerde devlet çıkarları ön sırada yer aldığı için Ruslar da gayet reel politik bir tavır takınarak Ankara Hükümeti ile ilişkiler kurmuştu. Ali Fuat Paşa da duruma dikkat çekerek, Ruslar Kasım 1920'den itibaren “*Anadolu'ya ehemmiyet ve kıymet vermeye başlamışlar, muahede imzalanmadan evvel iki tarafın birbirlerine kalabalık sefaret heyetleri göndermelerine muvafakat göstermişler, istediğimiz dostluk muahedesini imzalayacaklarını ve daha fazla yardımda bulunacaklarını ihsas etmişlerse, bütün bunlar hiç şüphesiz şarkta Ermenistan hareketimizin zaferle tamamlanması, garpta evvela Gediz taarruzuyla başlamış olan mevzii muvaffakiyetimizin İnönü'de parlak bir müdafaa ile neticelenmesi sayesinde olmuştur*” (Cebesoy, 1982: 129) görüşünü dile getirmektedir. Ankara Hükümeti de benzer bir reel politik tavrıyla Bolşeviklerden maddi ve diplomatik destek alabilmek için zaman zaman-hiç hazzetmediği halde- komünist faaliyetlere izin vermişti.

Ankara Hükümeti'nin Sovyetlere karşı izlediği politikayı A. Fuat Paşa şu şekilde özetlemektedir (Cebesoy, 1982: 150):

- Misak-i Milli hudut ve kararlarından ve son Taşnak Ermeni hükümeti ile çizilen huduttan zerrece fedakârlık yapmamak.
- Rus Bolşevizm'inin ülkeye girmesine kat'î surette mani olmak.
- Ülke dâhiline altın olmak üzere kırk elli milyon rublelik bir yardım sağlamak veya borçlanma gerçekleştirmek
- Memleket, dâhilinde en az yüz bin silah, o nispette mitralyöz, top ve bunlara gerekli mermi, teçhizat vesaire sokmak.
- İki ülke arasındaki ulaşımı hızlandırmak
- Rusların Müslüman ülkelerdeki imhakar siyasetlerine son verdirmek ve onların tatmin ve gelişmelerini temin etmek şartıyla propagandayı üstlenmek.

Türk-Sovyet ilişkileri yukarıdaki esaslar çerçevesinde gelişme kaydetmişti. Fakat Müslüman ülkelerdeki Bolşeviklerin izledikleri politikalara karşı Türkiye'nin ne kadar engel olabildiği tartışmalı bir konudur. Çünkü 1921 Antlaşması'na konulan madde gereği Türkiye Sovyetler aleyhindeki ayrılıkçı hareketlere destek vermeyecekti.

1920 yazında Türk-Sovyet resmi görüşmelerinin ilkinde Dışişleri Komiseri Çiçerin, Ermenilere verilmek üzere Van ve Bitlis'i gündeme getirerek toprak talebinde bulunmuştu. Bu Türk tarafında Sovyet Rusya'nın Çarlık döneminde olduğu gibi hegomonik bir politika takip edildiği izlenimini vermişti. Görüşmelere katılan Türk diplomatlar da Rusların Van ve Bitlis'i istemelerinin nedenini "*Ermenilere mümkün olan menfaatleri temin ederek İslam ve Turan siyasetlerine tabi bir set olacak hududu elde etmek, Ermenilere efendi olmak, Garp proleteriyasına karşı liberal görünmek*" şeklinde açıklamıştı (Cebesoy, 1982:146). Çiçerin'in talebine karşı Bekir Sami Bey müzakerede dahi bulunmak istememiş, durumu Y. Kemal'e anlatmış ardından da TBMM'ye gönderilmek üzere bir rapor (30 Ağustos 1920) hazırlayarak göndermişti. Y. Kemal Bey söz konusu meselenin müzakere edilemeyeceğini, aksi takdirde "*Büyük Millet Meclisinin kendilerini asacağı*" iddia etmişti (Tengirşek, 1981:158-159). Ancak Türk temsilciler müzakerelerde Misak-ı Milli esaslarını akıllarından çıkarmasalar da çeşitli tavizler (örneğin Batum'un Gürcistan'a bırakılması) vermek zorunda kalmışlardı.

Bekir Sami Bey göndermiş olduğu raporunda Çiçerin'in, Ermenistan'a Van ve Bitlis'ten mutlaka bir kıtanın terk edilmesi gerektiği konusundaki ısrarını vurgulamaktadır. Buna göre Türkiye'ye yapılacak yardım Van ve Bitlis'in verilmesine bağlıdır, daha önce Halil ve Cemal Paşalar ile yapılan müzakerelerde bu esaslar kabul edilmiştir ve Ermenistan'a terk edilecek yerlerde bir göç

yapılabilecektir. Bekir Sami Bey de verdiği cevapta Halil ve Cemal Paşaların millet namına söz söylemeye hakları olmadığını söylemiştir. Çiçerin, İtilaf Devletlerinin Sivas ve Trabzon'a kadar büyük bir Ermenistan oluşturmak istediklerini, kendilerinin ise nüfuslarına oranla küçük bir yerin Ermenistan'a terkinin talep ettiğini ifade etmiştir. Çiçerin, Antlaşma'nın (1921) imzalanması ve yardımın yapılabilmesinin söz konusu şartla bağlı olduğu konusunda ısrar edince görüşmeler neticesiz kalmıştır. Y. Kemal, 16 günlük bir yolculuktan sonra Moskova'dan Ankara'ya gelerek (16 Ekim 1920) BMM'de izahat vermiş, fakat yapılan müzakerelerle Çiçerin'in teklifi "*kat'iyen kabul edilmeyecek bir mahiyette*" olduğundan reddedilmiştir (Tengirşek, 1981:162,182). Böylece Sovyet Rusya ile yapılmak istenen antlaşma başarısızlıkla sonuçlanmış bu da Türk diplomatların gözünde Çiçerin ve Karahan'ın "uzlaşmaz" veya "Türk dostu olmayan" kişiler olarak algılanmasına yol açmıştır.

Nitekim M. Kemal, Moskova'ya göndermiş olduğu telgrafta arazinin terki talebinin Sosyalist ve Sovyet Rusya Cumhuriyetinden çıkmış olsa dahi emperyalist bir fikrin mahsulü olduğu izlenimi verdiğini ve Ankara Hükümetinin "*millet nazarında ilelebet mel'un ve matun kalan İstanbul hükümetinde mantiken hiçbir farkı kalmayacağını*" dile getirmiştir (Tengirşek, 1981:183-185). M. Kemal, sosyalist düşüncüyü benimseyen bir devletin başka bir millet adına toprak talebinde bulunmasını -Sovyetlerin adeta düşman olarak algıladığı- emperyalist devletlere benzetmiştir. Nitekim Çiçerin de B. Sami Beye İtilaf devletlerinden daha az miktarda toprak talep ettiklerini söyleyerek aslında hegemonya anlayışını benimsediklerini göstermektedir.

Y. Kemal Bey de Bekir Sami Beyin görüşlerine ek olarak Hariciye Komiseri Çiçerin'in birdenbire doğu vilayetlerinden toprak istemesinin nedeni "*sadece batı proletaryasına hoş görünmek için değil. Bilakis İngilizlerin İstanbul hükümetiyle birlikte Ankara hükümetini yıkmak için çalıştıkları bir zamanda İngilizlere yaranıp bir ticari anlaşmaya varabilmek maksadıyla düşünüldüğü hazırlanmış siyasi bir manevradan başka bir şey değil*" şeklinde açıklamaktadır. Devamında Bolşeviklerin izlediği dış politika ve Ankara'nın hayal kırıklığını anlatmaktadır (Cebesoy, 1982:155). Çarlık Rusya'nın dış siyaseti Osmanlı tarihinde derin izler bıraktığı için TBMM Hükümeti geçmişe atıfta bulunarak Sovyet Rusya'nın da güvenilmeyeceğini ilk görüşmelerden anlamıştır. Bolşeviklerin toprak talepleri ve Türkiye'deki komünist faaliyetlere desteği, Türk yetkililerin Rusya'ya karşı devamlı bir teyakkuzda kalmasına yol açmıştır.

Kamuran Gürün'e göre Ermenistan (Ermeni) sorunu, Batı'nın üzerinde hassasiyet gösterdiği bir konuydu, aynı şekilde Rusya da 1877-78 savaşından itibaren konuya doğrudan müdahil olmuştu. Ermeni meselesinde adeta Batı-Rus rekabetini (veya müttefikliğini) görmek mümkündür. Gürün'e göre Sovyet Rusya "*Batı devletlerinin yapamadığını yapar, Ermenilere Türkiye arazisinden*

toprak temin ederse, kendi lehine toplayacağı prestijle, Batı ile ilişkilerini daha rahatlıkla rayına oturtabilirdi.” Sovyet Rusya’nın amacı Ermeni meselesi üzerinden “yalnızlıktan” kurtulmak ve Ermenistan’ın komünistleşmesi ile kendisine bir genişleme sahası oluşturmaktı.

Sovyet Rusya parafe edilmiş olan antlaşmayı imzalamadığından ve Brest-Litovsk’un feshinden dolayı, iki ülke arasında normal diplomatik ilişki tesisini mümkün kılacak bir belge yoktu. Öte yandan Bekir Sami Heyeti, Moskova’daydı. Buna rağmen Sovyet tarafının çok geniş bir sefaret heyetini Türkiye’ye göndermeye hazırlanması Kamuran Gürün ‘e göre Ankara’da rejim değişikliğinin gerçekleşebilmesi niyetiyledir. Diplomatik teamüllere pek de uygun olmayan bir davranışla Sovyet heyeti Moskova Antlaşması imzalanmadan Ankara’ya giderek göreve başlamıştı. “*Bu davranışın tek sebebinin de Türkiye’de komünist rejiminin yerleşmesi için mahallinde vazife görececek bir teşkilat oluşturmak olduğunu düşünmek herhalde hatalı değildir*” (Gürün, 2010: 57). Gelen bu Sovyet Heyetine karşılık olarak Ankara Hükümeti de mütekabiliyet ilkesine uygun olarak Ali Fuat başkanlığındaki geniş bir heyeti Moskova’ya göndermişti.

Sovyet Rusya’nın olası rejim ihracatına ve hegomonik politikalarına karşı Türk diplomatlar da genel bir kanıya sahiptir. A. Fuat Paşa da hangi rejim olursa olsun Rusya’nın bu yayılcı dış politikasını değiştiremeyeceğini iddia etmektedir. Devamında Sovyetlerin, Federasyon şeklinde dahi olsa 1914’deki sınırlarını kurtarmayı anayasasına koyarak İslam ve Turan birliği siyasetine elinden geldiği kadar mani olmaya çalıştığını olaylarla anlatmaya çalışmaktadır (Cebesoy, 1982:148). Her ne kadar A. Fuat Paşa Panturanizm veya Panislamizm’den bahsetse de I. Dünya Savaşı’ndan sonra olası bir İslam veya Turan birliği kurmak isteyen bir yönetim veya politika izlendiğine dair bulgu bulunmamaktadır. Kişisel düşünceler mevcut olsa da Ankara Hükümeti’nin birinci önceliği Misak-ı Milli’yi gerçekleştirmektir. Bu da Türk diplomatlarının reel politik davranmalarını sağlamıştı.

Türk İstiklal Savaşı’nda yaşanan gelişmeler Türk-Sovyet ilişkilerine doğrudan etkide bulunmuştu. Eskişehir-Kütahya Savaşı’ndan (10–24 Temmuz 1921) sonra Sovyetler, “oyalayıcı” bir politika takip ederken Sakarya Savaşı’ndaki (23 Ağustos-12 Eylül 1921) başarıdan sonra ise Ankara’nın zayıf değil, bilakis kuvvetli olduğunu anlamıştı. Nitekim Hariciye komiserliği de önceki teşebbüslerinden vazgeçmiş artık Enver Paşa ve arkadaşlarıyla Ankara aleyhinde herhangi bir hareketten sakınmaya çalışmıştı (Cebesoy, 1982:363). Sakarya Savaşı’na (23 Ağustos-13 Eylül 1921) kadar Enver Paşa’yı bir alternatif olarak gören Bolşevikler adı geçen savaştan sonra bu politikasından vazgeçerek Anadolu’nun tek temsilcisi olarak Ankara Hükümeti’ni görmüştü.

Sovyet Rusya'ya karşı olumsuz düşüncelere sahip Türk diplomatlar olduğu gibi oldukça olumlu izlenimler edinen diplomatlar da mevcuttu. M. Kemal (Atatürk) döneminde en uzun süre Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Sovyetleri “büyük komşumuz ve dostumuz” olarak ifade etmekte ve bu tabiri mutlak olarak yalnız bir devlet için kullandığını vurgulamaktadır. Siyasi düşünceleri ve Türkiye'nin çıkarları gereği Tevfik Rüştü, Türk dış politikasında Sovyetlerin önemli bir yer edindiğini ve Türkiye'nin en samimi dostlukla bağlanan ülke olduğunu iddia etse (Aras, 2010b:33)¹ de aslında zoraki bir evlilik gerçekleşmişti. Nitekim bu zoraki evlilik mutlu sonla bitmemiş aksine farklı kutuplarda kendilerine bir yol izlemişlerdi.

Gürün'e göre Sovyetlerin Ankara Hükümeti'ne yardım etmesi ve desteklemesinde hilafet de önemli bir unsurdu (Gürün, 2010: 56). Komünizm fikirlerine özellikle de Bolşeviklerin izlediği politikalara oldukça zıt olan dini anlayış, zamanla bir yayılma unsuru haline getirilebilmekteydi. Bu durumu Yeşil Ordu Cemiyeti örneğinde görmek mümkündür.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya'da kurulan devletlerin bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için Türkiye, bu devletlerin Bolşeviklerle işbirliği yapmaları, Bolşevikleşmeleri istikametinde bir tutum içine girmek durumunda kalmıştı. Bu Türkiye'nin Kafkasya'ya karşı izlediği çelişkili politikayı göstermektedir (Gürün, 2010: 21). Türkiye'nin Sovyetlere karşı izlediği politikada öncelik Misak-ı Milli sınırları içinde bağımsız bir devlet oluşturmaktı. Bu nedenle Türkiye, Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) döneminde (1920-1938) Kafkasya ve Orta Asya'daki gelişmelerden uzak durmuş, Sovyetlerin tepkisini çekmek istememişti.

5. Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya Arasındaki Dış Politika Farkı

I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan önemli olaylardan birisi Çarlık Rusya'nın yıkılıp yerini Bolşevik Rusya'nın almasıdır. Gerek iç gerekse dış siyasetinde önemli değişiklikler meydana gelmişse de Türk diplomatlarına göre Rusya'nın hegomonik anlayışı devam etmekteydi. Kızıl Devrim lideri Lenin, vermiş olduğu beyanatında Ermenistan ve Gürcistan'ın Sovyet Rusya'ya iltihak edeceklerini açıklamış, ardından da Karahan, Brest-Litovsk Antlaşması hudutlarının (menfaatlerine uygun yapılmadığından) kabul edilmeyeceğini, daha önce çizilen sınırların yeniden belirlenmesi gerektiğini Türk diplomatlarına aktarmıştı. Lenin ve Karahan'ın iddiaları birleştirilince “*milletlerin istiklallerini*

1 Tevfik Rüştü benzer düşünceleri sonraki yıllarda da tekrarlamıştır bkz. (Aras, 1935a: 88-89).

prensip olarak kabul etmiş gibi görünen Bolşevik zimamdarlarının (yöneticilerinin), Çarlık Rusyası hükümetlerinden farksız emperyalist bir siyaset takip etmek istedikleri” anlaşılıyordu. (Cebesoy, 1982: 94). Bolşeviklerin, Van ve Bitlis’ten toprak talep etmeleri ise Türk yöneticilerin ve diplomatların Sovyet Rusya dostluğuna karşı çok hassas davranmasını ve zafiyet göstermemesini gündeme getirmişti

Lenin, 24 Aralık 1921 tarihinde “*Rejimimiz eski Rus çarlarının idaresinden kurtardıkları ve istiklallerini temin ettikleri milletlerin yeniden üzerimize yürümelerine tahammül edemez. Arzularımız bütün komşularımızla sulh içerisinde yaşamaktır”* (Cebesoy, 1982: 393) açıklamasını yapmıştı. Devrim sürecinde bağımsızlıklarını kazanan milletler kısa bir süre sonra yeniden Rus idaresine girmek durumunda kalmıştı. Bu Bolşevik rejimine karşı küçük devletlerden gelebilecek tehditlerin bertaraf edilmesini sağlamıştı.

Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, Çarlık ve Bolşevik Rusya arasındaki dış politika ve benimsedikleri hedefleri şu şekilde açıklamaktadır: “*Çarların panslav ve emperyalist siyasetlerini ortadan kaldırmak şöyle dursun bunlara zamanla yeni rejim ve zihniyetleri dâhilinde daha korkunç birer istikamet verecekleri de beklenebilirdi. Biz o vakitler, Rusya’da yeni rejim kurulurken Çarların ekmiş olduğu Türk-Rus düşmanlığının tohumunu ortadan kaldırarak milletlerimizi birbiriyle kardeş ve dost yapmayı çok düşünmüştük. Fakat bir türlü yolunu bulamamıştık”*. Devamında Batı medeniyetini, hakiki bir Asyalı ruhu ile götürecek olan sadece iki millet (Türk ve Rus) olduğunu, bunu gerçekleştirmek için sömürgeci ve istilacı amaçlarla yapılmaması gerektiğini belirtmektedir. Nitekim iki millet de Asya ve Avrupa arasında köprü görevi görmekteydi (Cebesoy, 1982:157).

Bekir Sami Bey’e göre, Bolşevikler Kırım ve Kafkasya’da vaziyete tamamıyla hâkim olmadan Ermenistan ve Gürcistan galesi çıkarmaktan çekinmişti. Karahan gerek hükümetin gerekse komünist fırkasının Taşnak Ermenistan Hükümeti’ne darbe indirmek istediğini raporunda ifade etmişti (Cebesoy, 1982: 95). Nitekim B. Sami Bey, düşüncelerinde haklı çıkmış ve kısa bir süre sonra 1920 yılında Taşnak Hükümeti devrilerek Ermenistan, Sovyet idaresine geçmek durumunda kalmıştı.

Milli Mücadele Dönemi’nde Moskova ile ilişkilerin yürütülmesinde rol oynayan isimlerden Büyükelçi Ali Fuat Paşa, Bekir Sami ve Y. Kemal Bey Çarlık ve Bolşevik Rusya’nın emperyalist politika takip ettiği düşüncesinde iken, M. Kemal’in “değişmez” Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ise Sovyet Rusya hakkında olumlu düşünceler dile getirmektedir (Aras, 2010b:36-37). Tevfik Rüştü’nün aksine Bolşevikler, Çarlık Rusya’nın devamı olmadıklarını tamamen farklı olduklarını sık sık dile getirmişlerdir.

Galip Kemali Bey, iç savaş sırasında Bolşeviklerin iktidarlarını güçlendirmek için halk kitlelerini huzur ve eşitlik kavramları çerçevesinde yönlendirdiğini, diğer taraftan da Çarlık rejiminin sefahat ve israf içinde yaşadığına Bolşevik liderlerinin dikkat çektiğini belirtmektedir. Bundan dolayı 21 Şubat 1918 tarihinde “*Rusya büyük ve emsali görülmemiş bir fetret içindedir*” cümlesine yer vermişti (Söylemezoğlu, 1950a:483). Galip Kemali diğer Türk diplomatlar gibi Bolşevik rejiminin, Çarlık Rusya’nın yerini almış olmasından dolayı büyük bir memnuniyet duymuştu.

6. İlk Antlaşma: Moskova Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması (16 Mart 1921)

Türk-Sovyet ilişkileri resmen 1920’de yeni koşullar altında başlamıştı. Her iki devlet de o sırada kendi teokratik ve mutlak monarşilerini yeni yıkmıştı veya yıkmak üzereydi ve bunların yerine kendi modern rejimlerini kurmaya çalışmaktaydılar. Gerek Moskova gerekse Ankara Hükümeti uzun bir süre diplomatik tanınma elde etmeye çalışmış fakat İtilaf Devletleri’nin politikalarından dolayı her ikisi de yalnızlığa itilmişti. Sovyetlerin I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan gizli antlaşmaları ifşa etmesi ve İstanbul’un Türklerin elinde kalması gerektiğini açıklaması Türk-Sovyet ilişkilerinin yeni bir boyut kazanmasını sağlamıştı (Karpas, 2012:258). Bu durum yeni bir antlaşmanın doğmasına zemin hazırlamıştı.

Kamuran Gürün, Türk-Sovyet ilişkilerindeki durumu reel politik çerçeveden değerlendirerek, Türkiye ve Rusya’nın ilişkilerdeki yakınlaşma ve dostluktan milli mücadele süresince belirli menfaatler sağladığını belirtmektedir. Türkiye, Rus dostluğuna tam bir itimadlı olmamasına rağmen sürdürülmesi gereken bir ilişki olarak görürken, Rusya, Batı ile ilişkilerini düzeltmek için bu dostluktan kolaylıkla vazgeçebileceği izlenimini yaratmış ve bunu göstermekten de çekinmemişti (Gürün, 2010: 100). Her iki devlet de tarihsel gelişmeleri göz önünde bulundurarak birbirlerine tam anlamıyla itimat etmemişlerdir.

Gürün’e göre “*memleketi kurtarmak için Bolşeviklerle işbirliği yapmak, zorunlu bir adımdı.*” Türkiye, bir taraftan Sovyetlere yakınlaşarak onlardan maddi ve askeri destek almak, diğer taraftan İtilaf devletlerine her an Rusya’ya yakınlaşabileceği mesajını vermek istemişti (Kolesnikov, 2010: 27). Bu yüzden ilişkileri geliştirmek ve yardımları koordine etmek için Moskova’da diplomatik temsilcilik oluşturulmasına karar verilmişti. Büyükelçi olarak da Milli Mücadele’nin önde gelen komutanlarından Ali Fuat Paşa görevlendirilmişti.

TBMM’nin Moskova’ya tayin ettiği Ali Fuat Paşa’nın heyetine, dönemin İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey de dâhil edilmek istenmişti. Bunun için Hariciye

Vekili Ahmet Muhtar, Y. Kemal Bey'e bir telgraf çekerek sefir unvanı ile müsteşar olarak Moskova'ya gitmesini talep etmişti. Fakat Y. Kemal daha önce de Moskova'ya gittiğini ve Sovyet yetkilileri ile görüştüğünü söyleyerek olumsuz cevap vermiştir (Tengirşek, 1981:187-188). Yoğun ısrarlara rağmen görevi kabul etmeyen Y. Kemal, bir ay Kastamonu'da kaldıktan sonra Ankara'ya gelerek M. Kemal ile görüşmüştür. Bu sırada Kazım Karabekir'den gelen bir telgrafa göre, Gümrü'de Sovyetlerin Ankara Elçisi olan Yoldaş Medivani, Karabekir ile görüşerek Sovyet Rusya'nın TBMM ile siyasi bir ahitname ve askeri ittifakname akdetmek istediğini yazmıştı. Söz konusu telgraf üzerine M. Kemal, Yusuf Kemal'in "ne yapacağız?" sorusuna karşılık "*Isıtmakta olduğumuz demir tavına geldi. Demiri tavında döveceğiz. Hemen bir heyet yollayacağız*" cevabını vermişti. Bu kez kendi isteğiyle Moskova'ya gitmek isteyen Y. Kemal Bey, Rıza Nur ile birlikte Ali Fuat Paşa'nın heyetine dâhil olmuştu (Tengirşek, 1981:190-191).

Y. Kemal Bey, I. Moskova seyahatini Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, II. Moskova ziyaretini ise Ali Fuat Paşa ile yapmış ve söz konusu iki ziyareti karşılaştırarak, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı politikasını şu şekilde ortaya koymaya çalışmıştır: "*Bize karşı muamele değişmişti altı, yedi ay evvelki gidişimizde adeta yüzümüze bakan yoktu... Birinci gidişimizde evvelce haber verdiğimiz halde bir kişicik olsun bizi karşılamaya gelmemişti. Bu defa merasimi askeriye ile karşılandık... Çiçerin bana "niçin geldiniz" diye sordu. Niçin çağırdınız? Cevabını verdim. Biz çağırmadık dedi. Kazım Karabekir Paşa aracılığıyla Sovyet Rusya'nın Ankara Elçisi Medivani imzasıyla yazılı bulunan mektubu verdim. Okudu biraz bozuldu ve 'evet mümessilimizin mektubu' dedi*" (Tengirşek, 1981:203-204). Y. Kemal Bey, Çiçerin'in diplomatik manevrasını önceden tahmin ettiği için Kazım Karabekir Paşa aracılığıyla Rus Elçi Medivani'den bir mektup almayı başarmıştı. Bu da Sovyetlerin talepleri doğrultusunda Türk heyetinin Moskova'ya gittiğini ve yarıda kalmış olan antlaşma metnin imzalanmasını Rus yetkililerinin de istediğini göstermektedir.

Yusuf Kemal başkanlığındaki Türk Heyeti, Moskova'da yaptığı müzakere neticesinde 16 Mart 1921 tarihinde Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı imzalamıştı. Fakat bu sırada İngilizlerle yaptıkları ticaret antlaşmasından dolayı Rusların da işine geldiği için antlaşmanın altına 18 Mart değil İstanbul'un işgalinin yıldönümü günü olan 16 Mart tarihi yazılmıştı (Tengirşek, 1981:2018). Söz konusu antlaşma ile daha önce imzalanan tüm antlaşmalar geçersiz sayılmış ve iki hükümet, kendileri aleyhinde faaliyet yürüten teşekkülleri barındırmama ve izin vermemek konusunda (madde 8) mutabık kalmışlardı. Bu antlaşma ile TBMM doğu sınırlarını güvenceye alarak yerini sağlamlaştırmış, Sovyetler de güneydeki sınırlarını güvenceye alarak bölgedeki bağımsız devletleri sindirerek egemenliğini Kafkasya ve Orta Asya içlerine kadar uzatmıştı (Karpas, 2012:259).

Büyükelçi İsmail Soysal, Sovyet Rusya'daki devrimin evrensel savına karşın, antlaşmanın 8.maddesinin genç Türkiye'nin rejimi açısından bir güvence niteliği taşıdığı kanısındadır (Soysal, 2000: 30). İki hükümet de kendi kontrolü dışındaki oluşumlara izin vermek istememiş ve bu oluşumların dış desteğini kesmeyi önceden antlaşmayla garantiye almak istemişti. Ancak 1921 yılında henüz hiçbir rejimi benimsemeyen TBMM, esas amacının işgali sonlandırmak olduğunu defalarca vurgulamıştı. Dolayısıyla asıl amaç rejimi korumak değil ülkenin istiklalini sağlamak ve bu sırada "gayri meşru" oluşumları bertaraf etmektir. TBMM söz konusu sekizinci madde ile Anadolu'ya olası bir "rejim ihracatına" da set çekmişti.

Antlaşma metnin dışında mektup teatisiyle Sovyetler, Türkiye'ye 10 milyon ruble (1.200.000 Osmanlı altını) vermeyi taahhüt etmişti. Ayrıca Rus tarafı, silah ve askeri teçhizatın yanı sıra çeşitli makineleri de vermeyi kabul etmişti (Kolesnikov, 2010: 29). Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya göre Sovyetler, birçok tavizler vererek İngilizlerle bir iktisadi antlaşma imzalamıştı. Fakat antlaşmanın yürürlüğe girmesi için başka bazı fedakârlıklarda bulunulması gerekmişti. Bu kapsamda Sovyet Rusya, TBMM Hükümeti ile imzaladığı antlaşmanın icabı olan yardımları bir süre yapmamış, işi ağırdan alarak antlaşmanın imzası üzerinden iki ay geçtiği halde, Anadolu'ya yalnız birkaç milyon fişekle birkaç bin tüfek sevk etmişti. Ali Fuat Paşa'ya göre diğer silah, cephane ve Türk esirlerin Türkiye'ye nakli kasten geciktirilmişti. Sovyet yetkililer yardımları karşılıksız yapacakları halde sonraları mukabilini talep etmeye başlamıştı. Sovyetler, İngilizler aleyhinde faaliyet yürütmek istemeyince, TBMM Hükümeti de imzaladığı Moskova Dostluk Antlaşması'nın tasdikini geciktirmiş ve Kafkasya Devletleri ile ayrı ayrı antlaşmalar yapmak hususunda ısrar etmişti (Cebesoy, 1982:255,259).

Ankara Hükümeti'nin İkinci İnönü Savaşı'nı (1921) kazanması diplomatik müzakerelerde de elini güçlendirmiş ve Sovyetlerin taahhüt ettiği yardımların Anadolu'ya gelişini hızlandırmıştı. Ali Fuat Paşa'ya göre de söz konusu zaferden sonra Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin "*tavrını esaslı olarak değiştirmişti*" (Cebesoy, 1982:259). Çiçerin her ne kadar Türk Heyeti ile yaptığı görüşmelerde olumsuz tavır takınmış olsa da arka planda Türkiye'ye yardımın yapılmasını savunmuştu. 1921 Moskova Antlaşması'na göre Sovyetler, Ankara Hükümeti'ne 10 milyon altın ruble vermeyi taahhüt etmişti. 1921 yılının sonlarına doğru 6,5 milyon ruble Türkiye'ye gönderilmişti. Geriye kalan miktarı dönemin Ekonomi Bakanı (Halk Komiseri) Nikolay Kres engellemeye çalışmış bunun üzerine Çiçerin partinin merkez komitesine bir mektup yazarak ödeme gerçekleşmezse "*Türk köylüleri ve sanatkârları kandırılmış, kendimizi de bütün Doğu halklarına rezil etmiş olacağız...*" diyerek yardımın gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Mektubu okuyan V.İ. Lenin de komiteye bir not göndererek

Çiçerin'in görüşünü haklı bulmuş, ödemenin gerçekleşmesini istemişti (Kolesnikov, 2010: 30-31). Sovyetlerin, Ankara Hükümetine yardımları Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesini sağladığı gibi 1921 Dostluk Anlaşması, sonraki yıllarda yapılacak antlaşmalara da temel teşkil etmiştir.

Dostluk Antlaşması yapıldıktan sonra ticaret ve konsolosluk antlaşmaları da gündeme gelmiş fakat Sovyet Rusya'nın uluslararası mütekabiliyet ilkesini kabul etmek istememesi görüşmeleri sonuçsuz bırakmıştı. Büyükelçi Ali Fuat Paşa da Türk ve Rus tarafının mütekabiliyet ilkesi gereği aynı hukuki kurallar çerçevesinde antlaşma yapmasına dikkat çekmişti. Fakat Rusya'da kurulmak istenilen fevkalade rejimin yetkilileri uluslararası ilişkilerde esas olan mütekabiliyet usulünü kabul etmek istememişti. Bu yüzden konsolosluk antlaşması yapılamamıştı (Cebesoy, 1982:273,280).

Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın mimarlarından biri olan Yusuf Kemal Bey, Türk-Sovyet ilişkilerinin kurulmasında önemli rol oynamıştı. Nitekim 1921 Antlaşması'ndan sonra Fevzi (Çakmak) Paşa: “*senin zaferde rolün vardır. Çünkü Rus dostluğunu getirdin*” diye Y. Kemal Bey'e iltifatta bulunmuştu. Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Y. Z. Surits de “*Türk-Rus dostluğunun kurucusu*” diye Y. Kemal Bey'e hitap etmişti (Tengirşek, 1981:218). Y. Kemal Bey de anılarında, Türk-Sovyet ilişkilerinin kurulmasında ve 1921 Antlaşması'nın imzalanmasında haklı olarak rolünü ön plana çıkarmış, hayatını hiçe sayarak etkin bir faaliyet içinde olduğunu vurgulamıştır.

1921 Türk-Sovyet Antlaşması'nın imzalanmasında Rus tarafında ise Stalin başat rol oynamıştı. Y. Kemal Bey de antlaşmanın “*Rusya'nın resmi murahhasları Çiçerin ve Korkmazof ile müzakere ve münakaşaların neticesi olmaktan ziyade Stalin ile olan mülakatlarının eseri*” olduğunu ifade ederek, Çiçerin'in ilk müzakerelerde kullandığı lisan ve ortaya çıkardığı güçlüklerle antlaşmanın imzasını çıkmaza soktuğundan şikâyet etmektedir. Çiçerin'in uzlaşmaz tavrı üzerine Türk tarafı da Sovyetlerin Misak-ı Milli'yi kabul edip etmeyeceklerini “*kati bir surette*” talep edince Stalin'in müdahalesiyle 1921 Antlaşması imzalanabilmişti (Tengirşek, 1981:224-225).

1921 Antlaşması, TBMM Hükümeti'nin büyük bir devletle yaptığı ilk antlaşma olma özelliğini taşımaktadır. Söz konusu antlaşma ile Sovyetlerin yardım taahhüdü sağlanmış, Misak-ı Milli sınırları (Batum hariç) büyük bir devlete kabul ettirilmiş ve Sèvres Antlaşması'nın geçersizliği yine büyük bir devlete tescil ettirilmiştir.

7. Türk Diplomatlarla göre Komünist Liderler: Lenin, Stalin, Troçki ve Çiçerin

Sovyet tarih anlayışında Sosyalist devrimin öncüsü işçi sınıfı olup lideri de Lenin kabul edildiği için Sovyet sözlüklerinde kendisi her dönemde anılmaktaydı. Kurulmakta olan Sovyet devleti aynı zamanda bir parti devleti olduğundan Bolşevik Partisi'nin boyutu zamanla büyümüş, 1919'un başında üye sayısı üç yüz bini aşmıştı. Özellikle 1919'da Merkez Komite'nin üstünde yer alan Politbüro'nun (Politik Büro) kurulmasıyla birlikte, parti daha merkezi bir yapıya bürünmüştür. Söz konusu büronun asil üyeleri, bir başka ifadeyle çekirdeği Lenin, Kamenev, Troçki, Stalin ve Nikolay Krestinski, Zinovyev, Buharin ve Mihail Kalinin ise yedek üyelerdi (Naskali, 2006:763; Bushkovitch, 2016:305-306). Çalışmaya konu olan dönemde Türkiye'de Bolşevik liderler olarak Lenin, Stalin, Troçki ve Çiçerin ön plana çıktığı ve Türk-Rus ilişkilerinde etkin kişiler oldukları için sadece adı geçen şahıslara yer verilmiştir.

Türk diplomatlar, Bolşevik liderlerin şahısları üzerinde yaptıkları değerlendirmelerde oldukça olumlu izlenimler edinmiştir. Bolşevik liderlerle ilk görüşen diplomatlardan biri de Galip Kemali Bey idi. İhtilalin üçüncü ayında Petrograd'ta Türk Heyeti Temsilcisi sıfatıyla Lenin ve arkadaşlarıyla bir araya gelmişti. Kemali Bey Brest-Litovsk'ta antlaşmanın imzası üzerine Nisan 1918'de Moskova'ya gittiği zaman Lenin Şuvalar Meclisi Umumi Kâtibi, Stalin Milletler Komiseri, Çiçerin Hariciye Komiseri, Troçki de Milli Müdafaa Komiseri idi. Galip Kemali Bey Çiçerin'i "*gayet rabıtalı, mükemmel tahsil ve terbiye görmüş; akli başında ve temkinli bir zattı. Kendisiyle çabuk anlaşmıştık*" şeklinde tasvir etmişti.

14 Ağustos 1920'de Sovyet Sosyalist Şuvalar Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı Lenin tarafından kabul edilen Bekir Sami Bey, Lenin ile yaptığı mülakatı Ankara'ya bildirirken Lenin için "*Lenin'i pek sevinli bir çehrede, pek açık yürekli bir zat bulduk. Bize İslam âlemine karşı hayırhah gördük*" ifadelerini kullanmıştı (Cebesoy, 1982: 93).

Bolşevik liderler arasında Çiçerin, Türk diplomatların pek "sevdiği" bir şahıs değildi. Türk-Sovyet müzakerelerinde sorun çıkararak, uzlaşmaz bir kişilik olarak ön plana çıkmaktadır. Moskova görüşmelerinde Çiçerin'in olumsuz tutumu üzerine Stalin devreye girmişti. Bekir Sami Bey, Stalin'i "*Lenin'den sonra ikinci şahsiyet olarak gelen ve belki de Lenin'in müsaadesiyle Rusya'daki bütün kuvvet ve kudreti elinde toplamış*" olan şahıs, Çiçerin'i ise Türkiye'ye karşı "*beceriksiz siyaset*" takip eden kişi olarak tanımlamaktadır (Cebesoy, 1982:156).

TBMM, Moskova'ya ilk büyükelçiyi atadıktan sonra 22-23 Şubat 1921 gecesinde Ali Fuat Paşa, Sovyet Milletler Komiseri Stalin tarafından kabul

edilmişti. A. Fuat Paşa aslen Gürcü olan ve Gürcüce ile Almancaya vakıf olan Stalin'in Rusçadan başka bir lisan bilmediğini düşündüğünden, Rusçayı iyi bilen Sefaret Başkâtibi Aziz Bey de görüşmede yer almıştı. Stalin, bağırsaklarından rahatsız olduğu halde Türk heyetini kabul etmiş bu da A. Fuat Paşa üzerinde, “yeni rejimin metin, iradeli, kuvvet ve kudret sahibi birinci derecede şahsiyeti” tesirini bırakmıştı (Cebesoy, 1982:180). Her ne kadar Türk-Rus müzakerelerinde Stalin etkin bir rol oynasa da birinci derecede şahsiyet olarak Lenin ön plana çıkmaktaydı.

Stalin'in Türk-Rus müzakerelerine olumlu katkısını A. Fuat Paşa “Çiçerin ile anlaşmamız, Stalin'in müdahalesi sayesinde olmuştu. Konferansın(Moskova) devamı esnasındaki inkıtlar da yine onun müdahalesiyle düzeltilmişti. Eğer Stalin'in Hariciye Komiserliği üzerindeki müdahalesi bulunmasaydı, Moskova Konferansı ya daha çok uzar veyahut o günlerde elde ettiğimiz neticeye varamazdık” sözleriyle anlatmıştır. Stalin antlaşma vaatlerinin hepsini yerine getirmiş, onun müdahalesiyle Sovyet hükümeti cephaneye yardımcı yapmıştır (Cebesoy, 1982:182,185,352).

Bolşevizm'e Türk diplomatların bakışı oldukça olumsuz olup liderleri de kimi zaman diktatör olarak görülmüştür. A. Fuat Paşa'ya göre Bolşevizm şeklen bütün amele ve köylünün fikir ve kararıyla hareket ediyormuş gibi görünmek istiyordu. Uygulamada ise, kongrede ve Sovyet sınırları içinde “birkaç şahsın diktatörlüğü tekml işleri ve ihtilalleri idare ediyordu. Gerek Sovyet idaresini teşkil eden komiserler heyeti ve gerekse milletlerarası merkez icra komitesi, idare ve umumi siyasetlerinde beş diktatörden almış oldukları emirleri harfiyen yerine getirmekle mükellef tutulmuştu. Diktatörlerin başında Lenin Vladmir Ulyagov vardı. Diğer dört tanesi de sırasıyla şunlardı: Harbiye Komiseri Trotski, (Troçki) Milletler Komiseri Stalin, ÇEKA reisi Dzerjinski ve Rus Komünist Partisi Umumi Kâtibi Molotov idi. Beş diktatörden Lenin'in Rus, Stalin'in Gürcü, Trotski'nin Yahudi ve Dzerjinski'nin de Lehli olduklarına bakılırsa milletlerarası bir hüviyet taşıdıkları anlaşılır. Proletaryanın başında Lenin, Kızıl Ordu'nun başında Trotski, ÇEKA'nın başında Dzerjinski ve proletarya sınıfının haricinde kalan halk kütlelerinin başında da Milliyetler Komiseri Stalin vardı” (Cebesoy, 1982:280-281). Rusya'daki Bolşevik rejim, demokratik bir idareden ziyade oligarşik bir yönetime benzetilmiştir. Kararların alınmasında söz konusu liderler etkindir. Diğer kurum ve kişiler de verilen emirleri yerine getirmekle mükelleftir.

Bolşevik liderlerini diktatör olarak tarif eden A. Fuat Paşa hatıralarının bir başka yerinde Lenin ve Stalin hakkında oldukça olumlu ifadelerle yer vermektedir. Lenin, Kremlin Sarayında “masum bir komünizm tariki dünyası ve Rus milletinin hakiki babası ve hamisi” gibi gösterilirken Sovyet Kongresi Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Mihail Kalinin her ne kadar devlet başkanı addedilmiş ise de, gerçekte hiçbir nüfuzu yoktur. Devlet başkanı Lenin iken

Stalin ise çeşitli “milletlerin menfaatleri uğrunda hayatını vakfetmiş, fena düşünmesini bilmez, her nevi ihtilafları halle kadir yüksek bir şahsiyet gibi” görülmüştür (Cebesoy, 1982:282). A. Fuat Paşa'nın Bolşevizm ve liderleri hakkında olumsuz düşüncelere yer vermesinde hatıratının yazıldığı dönemin(1955) Soğuk Savaş dönemi olması ve Türk-Rus ilişkilerinin oldukça olumsuz bir seyirde gitmesi de etkili olmuştur.

Türk-Rus ilişkilerinin ilk yıllarında özellikle Lenin ve Stalin ön plana çıksa da, Lev Troçki de Türk diplomatların dikkatini çekmiştir. Ancak 1917-1925 yılları arasında Troçki hakkında Türk diplomatların hatıralarında oldukça az bilgi bulunmaktadır. Örneğin ihtilalin ilk yıllarında (9 Ocak 1918) dönemin Dışişleri Bakanı Troçki ile görüşme imkânı elde eden Galip Kemal Bey onu: “*Asırlardan beri Rusya’da en büyük mezalime maruz kalmış olan Musevilerin şuanda Rusya’nın geleceğinde hâkim bir mevkide bulunmaları şayanı ibret bir vaka-i tarihiyedir*” şeklinde tanımlamaktadır (Söylemezoğlu, 1957b:131-132). Yahudilerin yıllarca Rus baskılarına maruz kalması ardından ihtilalle birlikte bir Yahudi’nin Rusya’nın geleceğinde etkin rol oynaması G. Kemal Bey’i şaşırttığı gibi, söz konusu durumun tarihe geçecek kadar önemli bir olay olduğunu vurgulamaktadır.

Türk diplomatlara göre Bolşevik liderler Türk ve Müslüman topluluklara karşı son derece politik davranıyorlardı. Örneğin 5 Aralık 1917’de Stalin, Rusya ve Doğu Müslümanlarına yaptığı çağrıda “*Rusya Müslümanları, Volga kıyıları ve Kırım Tatarları, Sibiry ve Türkistan Kırgızları, Güney Kafkasya Türkleri ve Tatarları, Kafkas Çerkezleri, Çarlar ve Rusya’nın diktatörleri tarafından camileri, ibadethaneleri tahrip edilen, itikatları ve ananeleri çiğnenen sizler, şimdi inançlarınız adetleriniz, milli müesseseleriniz ve kültürünüz serbesttir, dokunulmazdır*” ifadelerine yer vermişti. K. Gürün de din ile ilgisini tamamen kesmiş bir rejimin önde gelen liderlerinden Stalin’in ağzından bu sözlerin çıkmış olmasını “*belirli bir politikaya, belirli bir art düşünceye delalet*” ettiğine işaret etmektedir (Gürün, 2010:13). Müslüman ve Türk toplulukları arasında dinin başat rol oynaması Bolşevik liderlerin de dikkatini çekmiş bu da söylemlerde dini referansları veya çeşitli vaatleri beraberinde getirmişti. Sosyalistler, Müslüman ve Türk topluluklarını kendi taraflarında görmek istemiş, eğer bu da mümkün değilse tarafsız kalmalarını tercih etmişti.

Bolşevik liderlerde dikkat çekici kişi genelde Lenin olmuştu. Ayrıca Türk diplomatların gözlemlerinde en olumlu izlenimler Lenin hakkında ifade edilmişti. Örnek vermek gerekirse Y. Kemal Bey, “*Orta boylu bir adam bize bir taraftan gayet güzel bir Fransızca ile buyrun diyor, bir taraftan da masanın etrafındaki koltuklardan bazılarını alarak bir tarafa yerleştiriyordu. Bu adam o zamanki Rusya’nın başında bulunan ve ilmi ile Karl Marks’ı geçen, başka milletlere mensup olan fertleri, aileleri Rus yapmak siyasetinin iki büyük yapıcısı*

Çarlıkla Ortodoks kilisesini yıkan, fikir ve devrim âleminde Cengiz'e eşit olan İliç İlyanof yani Lenin idi..." gibi abartılara varan cümlelerle açıklamaktadır. Lenin'in Moğol İmparatoru Cengiz Han'la eş olarak, komünist fikirler konusunda K. Marx'dan daha üstün olduğunu iddia etmek oldukça aşırı kaçan ifadelerdir. Yine Y. Kemal Bey Lenin ile yaptığı görüşmeden sonra kendisini İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen kişilerinden Talat Paşa'ya benzetmişti. *"Dünyanın en tatlı ve sevimli adamlarından biriydi... Kendisinden ayrılıp geniş merdiveni inerken: Lenin'in muameleleri size kimi hatırlattı? diye arkadaşlara sordum. Hepsi anlaşmış gibi 'Talat Paşayı' dediler. Hakikaten merhum Büyük Talat ile kavga etmek için gidenler kendisinden ayrılırken yüzünü veya elini öperek ayrılırlardı"* (Tengirşek,1981:157-158). Y. Kemal, A. Fuat Paşa'nın aksine Bolşevik liderler hakkında olumlu ifadeler kullanmaktadır. Örneğin A. Fuat, Türk-Sovyet Antlaşması'nın imzalanmasında Çiçerin'i engel olarak görürken, Y. Kemal ise *"Çiçerin çok âlim ve dokuz lisan konuşur gayet kibar bir zattı"* (Tengirşek,1981:214) şeklinde tasvir etmektedir.

Türk diplomatlar, Bolşevik liderler hakkında genelde olumlu ifadeler kullanırken zaman zaman despotik kavramlara dahi yer vermiştir. Söz konusu ifadelerin ve düşüncelerin ortaya çıkmasında Sovyetlerin, Türkiye'ye karşı izledikleri politikalar oldukça etkili olmuştur. Ayrıca diplomatlar hatıralarını sonraki yıllarda yazdığından, II. Dünya Savaşından sonra Stalin'in Türkiye'den toprak teklifinde bulunması, Sovyetlerin Çarlık Rusya'dan farkı olmayan bir devlet şeklinde görülmesine yol açmıştı. Nitekim 1917-1925 yılları arasında Stalin hakkında oldukça olumlu ifadeler kullanılırken, sonraki yıllarda bir "diktatör" olarak anılmıştır.

8. Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması (17 Aralık 1925)

Türkiye, Milli Mücadele'den sonra imzaladığı Lozan Antlaşması ile Batılı devletler tarafından tanınmış ve Misak-ı Milli'nin ön gördüğü hedeflerin önemli bir kısmını gerçekleştirmişti. Türkiye Lozan'dan sonra da Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler sürdürmeye özen göstermişti. 1925 yılına gelindiğinde gerek Türkiye'nin gerekse Sovyet Rusya'nın Batı'yla ilişkilerinde olumsuz bir hava hâkimdi. Türkiye, Musul meselesinden dolayı sorunlar yaşarken, Rusya ise Locarno Antlaşması'ndan rahatsızdı.

Rusya, Batılı devletler tarafından *"kuşatılmaktan kurtulmak"* için yakın komşuları ile dostluk ilişkileri kurmaya, Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasını önlemeye çalışmaktaydı. Fransa, İngiltere Almanya, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya'nın Locarno Antlaşması'nı imzalamaları Sovyetleri tedirgin etmişti. 16 Aralık 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti'nin Musul'u

İngiltere mandasındaki Irak'a bırakması üzerine Tevfik Rüştü ve Çiçerin arasında 17 Aralık 1925 tarihinde Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. İsmet Paşa'ya göre "1925 Antlaşması, Lokarno'dan hemen hemen iki hafta sonradır ve ona yanıt anlamındadır" (İnönü, 1998: 243).

Kamuran Gürün 1925 Antlaşması için "ilk dikkati çeken husus, anlaşma teklifinin Rusya'dan gelmiş oluşudur. İnisiyatifi Rusya'nın aldığı olaylar vardır, ama Ruslar teklifin hep karşı taraftan gelmesini istemişler veya kendi tekliflerini karşı taraftan gelmiş gibi göstermişlerdir. 1924 Eylülündeki durum bunun tek istinasıdır" ifadelerine yer vermiştir (Gürün, 2010:113). Sovyet Rusya'nın Locarno'dan dolayı zor duruma düşmesi, bunu kendi aleyhinde bir oluşum olarak görmesi Türk-Sovyet ilişkilerine doğrudan etki etmiş, Türkiye de MC'nin Musul kararına tepki olarak Sovyetlerle bir kez daha adeta bir "zoraki evliliğe" itilmiştir. "Türkiye bu müzakerelerde (Musul, Suriye hududu, Yunanistan ile ikili müzakereler) kendisini aynen milli mücadele dönemindeki gibi tek başına, herhangi bir devletten destek görmez durumda bulmuştu. Bu bakımdan fiili bir destek beklenmeyecek ise de Rusya ile ilişkilerin daha yakın ve dost bir zemine oturtulması, tabiatıyla Türkiye için de önemli olacaktı" (Gürün, 2010:109).

Musul meselesinden ötürü Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan sonra ilişki kurmak istediği devletlerle genellikle önce dostluk ardından diğer antlaşmaları imzalamıştı. Fakat 1925 anlaşması sadece Türkiye'nin değil Rusya'nın da imzaladığı ilk saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşması idi (Gürün, 2010:117). Antlaşmayı imzalayan dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, "gelişen Türkiye-Sovyet ilişkileri Paris'te imzalanan 1925 anlaşmasıyla daha kuvvetlenmişti" ifadeleriyle ilişkilerin arttığına dikkat çekmiştir. Sonraki yıllarda da benzer düşüncesini dile getiren T. Rüştü Bey, "1925 Türk-Sovyet Anlaşması'nda, taraflar, komşularının durumunu etkileyecek bir harekete girişmeden birbirlerinin muvafakatini alırlar, şeklinde çok faydalı bir hüküm vardı. Sovyet yardımı almakta bir mahzur yoktur... Beş yıllık kalkınma Planı'nın hazırlık çalışmalarını da Ruslara yaptırдық. İki memleket arasındaki ticari ve iktisadi münasebetler geniş ölçüde geliştirilebilir" önerisinde bulunmaktadır (Aras, 2010b:131,209). Aras, II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetlerin tekliflerine ve Stalin'in Türkiye aleyhindeki ifadelerine değinmeden, 1925 Antlaşması'nın Sovyetler tarafından öngörülmüş usullere göre savaş sonrasında yürürlükten kaldırıldığını bildirmektedir (Aras, 2010b:131).

Sonuç

Devletlerin yaşamlarını sürdürmede, askeri ve ekonomik güçlerinin yanı sıra dış politika etkili silahlardan biridir. Dış politikanın önemli yürütme aracı ise

uyuşmazlıkların çözümünü sağlamaya ve devlet çıkarlarını en uygun biçimde gerçekleştirmeye hizmet eden diplomasidir. Bu bağlamda diplomasinin yürütücüleri olan diplomatlar, devletlerin ikili ve çok taraflı ilişkilerinin uygulanmasında ve zaman zaman da bizzat belirlenmesinde rol oynarlar. Türk diplomatları da bu gerçeğin bir parçası olarak, Türk Dış Politikasında her zaman önemli bir yer işgal eden Ruslarla ilişkilerin yürütülmesinde büyük çabalar sarf etmiştir.

1917-1925 yılları arası her iki ulus için de kendilerine yeni bir kader yazdıkları dönemdir. Rusya’da 1917 yılında Çarlığın yıkılması ve Bolşeviklerin iktidara gelmesi üzerine Türk-Rus ilişkileri yeni bir evreye girmiş, 1920’den itibaren İstanbul Hükümeti’nin yerini Ankara Hükümeti almaya başlamıştır. Bu durum emperyalist devletlere karşı Türk-Rus dostluğunu adeta tetiklemiş, işbirliğine yol açmıştır. Tarih boyunca esasen jeopolitik unsurların ağır bastığı bir güç mücadelesi içinde yer alan Türk-Rus ilişkileri, dönemin koşulları ve coğrafyanın etkisiyle “zoraki” bir işbirliği olmuştur.

Çalışmada 1917-1925 yılları arasındaki diplomatlar olarak şüphesiz sadece Türk Hariciye mensupları değil, diplomatik münasebetleri yürütmekle görevli diğer yetkililer de ele alınmıştır. Bu bağlamda yurt dışında görevli diplomatların gönderdiği bilgiler ve Sovyetlerle görüşmeleri yürüten diplomatların uğraşlarıyla Ankara’nın Moskova’dan hem para ve silah yardımı alabilmesi hem de diplomatik destek alabilmesi mümkün olmuştur. Başlangıçta Bolşevik İhtilalin gerçekleşeceği öngörülemediği de, daha sonraki diplomatik yazışmalar İstanbul’a çok ayrıntılı bilgi ve görüşler sunmuştur.

Türk diplomatların, Türkiye’nin komünist sisteme geçmeyeceğini ve Bolşevik rejimi istemediğini açık ve net bir şekilde vurgulamaları ilişkilerde olası problemlerin önüne geçmiştir. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı’yla kuracağı ilişkiler açısından da doğru mesajlar verilebilmiştir. Ayrıca bu ilişki sonucunda Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası platformlardaki Musul, Hatay ve Lozan meselelerini de, kuzeyinden emin olduğu için daha rahat çözmeye imkân bulmuştur.

Galip Kemali Söylemezoğlu, Yusuf Kemal Tengirşek gibi şahsiyetlerin sabırlı ve dikkatli çabaları, Sovyet Rusya ve Türkiye Cumhuriyeti’nin doğru bir ilişki tanımlamasını sağlamış, ideolojik bir yakınlaşma olmayacağı anlaşılmıştır. Troçki, Lenin, Stalin ve Çiçerin gibi zorlu Sovyet liderlerini anlayabilmek ve iyi gözlemlemek de Türk diplomatlarının bir diğer başarısıdır. Yakup Kadri’nin dediği gibi diplomatların rolünü çok abartmamak gerekse de bir ulusun yeniden yapılandırılması gibi çok özel bir durum söz konusu olduğunda ve olağanüstü yokluk şartlarında, diplomatların da olağanüstü gayretlerinin değeri ortaya konmalıdır.

TBMM Hükümeti'nin ve Sovyet Rusya'nın güvenlik endişeleri ve stratejik çıkarları, ortak bir paydada birleşebilmeyi kolaylaştırırken, Türk diplomasisi ve dönemin diplomatları Türk-Sovyet ilişkilerinin kurulmasında ve gelişmesinde etkin rol oynamıştır. Bu bağlamda Rus Bolşevik Devrimi hem I. Dünya Savaşının hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun kaderini belirleyen temel etkenlerden biridir.

Kaynakça

- Arı, Tayyar, (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (İstanbul: Alfa Yay.).
- Aras, Tevfik Rüştü, (1935a), *Lozan'ın İzlerinde 10 Yıl* (İstanbul: Akşam Matbaası).
- Aras, Tevfik Rüştü, (2010b). *Atatürk'ün Dış Politikası* (İstanbul: Kaynak Yay.).
- Bushkovitch, Paul, (2016). *Rusya'nın Kısa Tarihi*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi), (Çev. Mehmet Doğan).
- Cebesoy, Ali Fuat (1982). *Moskova Hatıraları*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.).
- Eralp, Yalım,(2017). *Perdeyi Aralarken Bir "Monşer"ın Hatıratı*, (İstanbul: Doğan Kitap).
- Gürün, Kamuran (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, (Ankara: TTK Yay.).
- Gürsel, Haluk F., (1968). *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, (İstanbul: AK Yayınları).
- İnönü, İsmet (1998). *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, C.II, (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.).
- Kamel, Ayhan (2014). *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1967). *Zoraki Diplomat*, (Ankara: Bilgi Yay.).
- Karpat, Kemal H.(2012) *Türk Dış Politikası Tarihi* (İstanbul: Timaş Yay.).
- Kolesnikov, Aleksandr, (2010) *Atatürk Dönemi Türk-Rus ilişkileri*, (Ankara: Atam Yay.,) (çev. İlyas Kamalov).
- Naskali, Emine Gürsoy, (2006), "Sovyet Dönemi Sözlüklerine Yerleştirilen Tarih Anlayışı" *XV. Türk Tarih Kongresi*, C.IV, I. Kısım. 757-766.
- Paker, Esat Cemal, (2001). *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, (İstanbul: Remzi Kitabevi).
- Soysal, İsmail, (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, (Ankara: TTK Yay.).
- Söylemezoğlu, Galip Kemali (1957b). *Siyasi Dağarcığım*, (İstanbul: Ekicigil Matbaası).
- Söylemezoğlu, Galip Kemali. (1950a). *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene, 1892-1922*, I. Cilt, (İstanbul: Şaka Matbaası).
- Tengirşek, Yusuf Kemal (1981). *Vatan Hizmetinde*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.) .
- Yavuzalp, Ercüment. (1998). *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, (Ankara: Bilgi Yay.).
- Yüceer, Saime (1997), *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, (Bursa: Ekin Yayınevi).